

Kulturna memorija grada Iloka: sjećanjem kroz Čaršiju

Dasović, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:251:975130>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU
ODSJEK ZA KULTURU, MEDIJE I MENADŽMENT
DIPLOMSKI STUDIJ MEDIJI I ODNOSI S JAVNOŠĆU

MARTINA DASOVIĆ

**KULTURNA MEMORIJA GRADA ILOKA:
SJEĆANJEM KROZ ČARŠIJU**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tatjana Ileš

Osijek, 2023.

Sažetak: Iločka *Čaršija* ulica je važnog povijesnog i kulturnog značaja za sve građane grada Iloka.. U ovom radu istraživala se pozicija Čaršije u kulturnoj memoriji grada u odnosu na nekoliko generacija njezinih stanovnika. Njezin gospodarski i kulturološki značaj analizirao se mehanizmima pamćenja prostora i mjesta, a tijekom istraživanja je svaka zgrada najprije promatrana očima pripadnika četiriju generacija: gospođe Bobovčan, moga djeda Jana Turčana i moje bake Katarine Turčan, mojih roditelja Boženke i Tomislava Dasovića, uz moja vlastita sjećanja. Zatim se provela anketa među Iločanima kojom su se pokušale dobiti informacije po čemu oni pamte Čaršiju te koje su to slike sjećanja prema kojima kreiraju svoju memoriju jednog prostora. Anketa je provedena na građanima u dobi od 21 do 60 godina. Na taj način dobio se uvid u dio kolektivnog sjećanja stanovnika Iloka na jednu od najfrekventnijih gradskih ulica u povijesti grada te podatke o tome što je Čaršija za Iločane značila nekad, ali i sada.

Ključne riječi: Čaršija, Ilok, Iločani, kulturna memorija, kulturna memorija grada

Abstract: Ilok's *Čaršija* street is of important historical and cultural significance for all citizens of the city of Ilok. This paper investigated the position of *Čaršija* in the cultural memory of the city in relation to several generations of its inhabitants. Its economic and cultural significance was analyzed through the memory mechanisms of space and place, and during the research each building was first observed through the eyes of members of four generations: Mrs. Bobovčan, my grandfather Jan Turčan and my grandmother Katarina Turčan, my parents Boženka and Tomislav Dasović, along with my own memories. Then a survey was conducted among the residents of Iloc, which tried to get information about how they remember *Čaršija* and what are the images of memory according to which they create their memory of a space. The survey was conducted on citizens between the ages of 21 and 60. In this way, an insight was gained into part of the collective memory of the inhabitants of Ilok about one of the most frequented city streets in the history of the city, as well as information about what the *Čaršija* meant to the people of Ilok in the past, but also now.

Keywords: Čaršija, Ilok, people of Ilok, cultural memory, cultural memory of the city

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOTSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je diplomski rad “Kulturna memorija grada Iloka: Sjećanjem kroz Čaršiju” isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

U Osijeku, _____

Potpis: _____

Sadržaj:

Uvod.....	1-2
1. Kulturna memorija.....	3-5
1.1. Kulturna memorija grada.....	5-7
2. Grad Ilok – kratak povijesni pregled gospodarske djelatnosti	7-8
2.1. Ilok kao trgovačko središte.....	8-10
2.2. Čaršija.....	10-12
2.3. Židovska zajednica kao pokretači trgovine.....	12-14
3. Sjećanjem kroz Čaršiju.....	14-17
3.1.Sjećanjem kroz Čaršiju očima četiriju generacija.....	17-63
3.2. Iločani o Čaršiji.....	64
3.2.1.Generacija 1960e.....	64-65
3.2.2.Generacija 1970e.....	65
3.2.3.Generacija 1980e.....	65-66
3.2.4.Generacija 1990e.....	66
3.2.5.Generacija 2000e	66-67
4. Zaključak.....	68
5. Literatura.....	69-70
6. Popis priloga.....	70-73

Uvod

Ovaj će se rad baviti kulturnom memorijom grada Iloka s naglaskom na nekada glavnu trgovačku ulicu, ali i ulicu od kulturološkog značaja, takozvanu *Čaršiju*.

Cilj ovoga rada je kreirati sveobuhvatnu sliku o ulici, koju svi mještani zovu *Čaršija*, na temelju kulturnog pamćenja četiriju generacija Iločana.

Na taj način dobit će se povijesni uvid u ono što je *Čaršija* nekada za Iločane značila te dokumentirati kolektivno sjećanja sumještana na povijesni značaj *Čaršije*.

U prvome poglavlju bit će riječi o kulturnoj memoriji koja predstavlja razvedenu kolektivnu zalihu predodžbi, navika i tekstova koji tvore i održavaju identitet pojedinca i zajednice. Također će se osvrnuti na razliku između pamćenja i sjećanja te na važnost interpretacije tragova prošlosti u oblikovanju kulturne memorije. Sljedeće poglavlje fokusirat će se na kulturnu memoriju grada, posebno na ulicu *Čaršiju* kao važan povijesni i kulturni prostor Iloka. Istražit će se različita sjećanja i perspektive, uključujući osobna sjećanja predstavnika četiriju generacija kako bismo prikazali značaj *Čaršije* kao jedne od najvažnijih ulica grada. Poglavlje „Ilok kao trgovačko središte“ u središte stavlja Iločki statut iz 1525. koji svjedoči o važnosti Iloka kao trgovačkog središta, a odredbama statuta može se vidjeti napredna i pažljivo regulirana trgovina tog vremena. U poglavlju naziva „Čaršija“ sagledat će se pojam prema natuknicama iz Hrvatske enciklopedije i s Hrvatskog jezičnog portala. Poglavlje posvećeno židovskoj zajednici u Iloku otkriva njihovu ključnu ulogu u razvoju trgovine u Čaršiji s obitelji Stern kao jednom od najpoznatijih trgovačkih obitelji koje su se bavile različitim obrtima poput trgovine hranom, delikatesama, drvenom robom i galanterijom.

U ovom istraživačkom radu koriste se kulturološki i etnografski pristupi u istraživanju kulturne memorije određenoga prostora, u ovom slučaju grada Iloka. Kulturologija će ponuditi teorijski okvir za terensko istraživanje i analizu rezultata, a etnografija kao sakupljačka i opisivačka djelatnost o ljudskim društvima i kulturi koja stvara podatke za etnološke analize, postaviti će istraživačke metode i mehanizme za razumijevanje i opis djelatnosti na konkretnom području, a u svrhu što boljeg razumijevanja svakodnevnog života i kulture na određenom prostoru.

Prema tome, ustvrdit će se mehanizmi pamćenja u kulturi sjećanja vezani uz konkretne lokacije, a bit će moguće također poopćiti zaključke kao dio kolektivnog sjećanja stanovnika Iloka.

Koristit će se kombinacija kvalitativnih metoda s ciljem pružanja što sveobuhvatnijih odgovora na istraživačko pitanje. U prvom dijelu rada, poglavlju „Sjećanjem kroz Čaršiju“, bit će analizirana sjećanja na ulicu Čaršiju iz perspektive četiriju generacija stanovnika Iloka. Bit će zastupljene četiri generacije – osobe rođene 1920-ih, 1940-ih, 1960-ih te 1990-e. Perspektiva predstavnice najstarije generacije bit će obuhvaćena metodom analize sadržaja na temelju zapisa gospođe Zore Bobovčan (1926.). Kvalitativnim intervjuom s mojom bakom Katarinom Turčan (1945.) i djedom Janom Turčanom (1941.) te roditeljima Boženkom Dasović (1969.) i Tomislavom Dasovićem (1963.) bit će dokumentirana sjećanja njihovih dvaju generacija, a na temelju vlastitih sjećanja bit će dokumentirano sjećanje moje generacije rođene devedesetih godina 20. stoljeća.

Kako bi se rezultati mogli donekle poopćiti, u drugom dijelu rada u poglavlju „Iločani o Čaršiji“, bit će prikazani rezultati provedene ankete na reprezentativnom uzorku današnjih stanovnika Čaršije. Anketu je ispunilo po nekoliko predstavnika generacija rođenih od 1960-ih pa sve do 2000-ih te su im postavljena dva pitanja:

- 1) Što je vaša prva asocijacija na riječ "Čaršija"?
- 2) Opišite sjećanje vezano uz neku lokaciju ili ulicu u cjelini.

Kombinacijom metoda steći će se cjelovitiji uvid u kulturno pamćenje stanovnika Iloka na ulicu Čaršiju. Razlike u sjećanjima pripadnika pojedinih generacija doprinijet će kreiranju svojevrsnih memoara ove specifične iločke ulice koja je nekada bila i središte grada.

U prilogu ovome radu donosimo i uvid u umjetničku djelatnost mag. art. Kristine Hrubik koja je pronašla inovativan način za očuvanje građevina Čaršije od zaborava. Pri izradi svojih asamblaža koristila je žbuku oronulih zgrada, a njezina će umjetnička djela ostati budućim naraštajima kao svojevrsni spomen na ono što je Čaršija nekada bila. Autorica je rođena 1970-ih godina u jednoj od kuća u Čaršiji gdje su živjeli njezini djed i baka. Djetinjstvo nije provela u toj kući, ali često joj se vraćala da bi 2020. godine ponovno doselila u tu kuću. Budući da je posebno vezana uz taj prostor, za potrebe ovog rada podijelila je neke svoje drage uspomene na ovu važnu iločku ulicu.

1. Kulturna memorija

Kulturna memorija, odnosno kulturno pamćenje, prema natuknici iz Hrvatske enciklopedije podrazumijeva „razvedenu kolektivnu zalihu predodžbi, navika i tekstova, reprodukcijom koje se tvori i održava identitet pojedinca i zajednice.“ (*Hrvatska enciklopedija*, n. d.) Ono što prepoznajemo kao značajno za naš rad jest upravo naglasak na oblikovanje identiteta pojedinca, ali i kolektiva. Bitno je naglasiti da kulturna memorija ne samo da „skladišti“ pojedinačne i zajedničke predodžbe i navike nego i vremenom oblikuje specifičan kulturni identitet nekog prostora. U poglavlju „Kratka povijest grada Iloka“ obradit će se kratka povijest grada Iloka, uključujući informacije o njegovoj veličini, broju stanovnika te osnovnim djelatnostima. Posebno će se naglasiti značajne periode koji su relevantni za generacije naših ispitanika.

Jan Asmman u svome radu objavljenom u zborniku „Kultura pamćenja i historija“ opisuje razliku između sjećanja i pamćenja, ali i u pojašnjavanju pojma kolektivnog sjećanja. Tako stoji da je pamćenje definirano kao psihološki proces usvajanja i zadržavanja novih sadržaja, a sjećanje kao obnavljanje predodžbe o prošlosti u svijesti. (Asmman, 2006:17) Dakle, prema autoru, pamćenje je orijentirano na spoznaju novoga, a sjećanje reciklira ono staro i prošlo. Odemo li korak dalje, uviđamo da razlika postoji i među kolektivnim pamćenjem te kolektivnim sjećanjem. Autor navodi kako kolektivno pamćenje podrazumijeva aktivnu praksu oblikovanja, strukturiranja i reorganiziranja sjećanja. Kolektivno je sjećanje skup uspomena što ga dijeli određena zajednica te stoga naginje prošlosti. S druge strane, kolektivno pamćenje označava i rad na tom sadržaju. (Asmman, 2006:17) Ovaj rad bavit će se i kolektivnim sjećanjem - promotrit će se, primjerice, na koji se način moja baka i njena generacija sjećaju Borovske radnje, ali isto tako bavit će se i radom na tom sjećanju, odnosno kolektivnim pamćenjem - zapažanju i opisu onoga što je ta radnja bila tijekom godina i što je naposljetku danas.

Ono što je specifično za pamćenje, opisuje autor, jest da ono uvijek pada na leđa pojedinca, dok moguća revitalizacija pamćenja počiva na njegovom osobnom odnosu s vlastitom prošlošću. Ponovno otkrivanje pripadnosti tako postaje izvorom i skrovitim značenjem identiteta. Ta pripadnost pojedinca zaokuplja u cijelosti. Budući da se pamćenje više ne nalazi posvuda, tumači autor, u potpunosti bi nestalo da ga individualna svijest ne odluči preuzeti na sebe. Što je pamćenje manje kolektivno proživljeno, više mu trebaju pojedinačni ljudi koji postaju *ljudi-pamćenja*. (Asmman,2006:33) Tako će ovaj rad svjedočiti upravo ovom prethodno opisanom – „ljudima-

pamćenja“. Oni će vlastita sjećanja, koja određuju njihovu pripadnost, a time i identitet, podijeliti u svrhu stvaranja nečeg većeg – postavljanja istraživačkih temelja za oblikovanje kolektivne memorije u budućnosti.

Paul Connerton u djelu „Kako se društva sjećaju“ opisuje kako pojedinčeva sadašnjost ovisi o znanju o prošlosti te navodi sljedeće: „Zanimajući se pamćenjem, zamijetit ćemo da naše spoznaje o sadašnjosti umnogome zavise o našem znanju o prošlosti. Naš sadašnji svijet doživljavamo u kontekstu koji je uzročno povezan s prošlim događajima i stvarima i stoga se njima utječemo kada ne spoznajemo sadašnjicu.“ (Connerton, 2004:6) Mnogi se mladi, koji su rođeni u doba kada je Čaršija svedena na jedan kafić i jednu pekarnicu, neće sjećati ničeg drugog doli te dvije radnje i ruševina ne zavire li u povijest i uvide što je sve nekada ta ulica predstavljala.

Assman u knjizi „Kulturno pamćenje“ definira sadržaj kulturnog pamćenja. Prema autoru, kulturno pamćenje čini sve ono što je pohranjeno i dostupno u obliku teksta preko granica komunikativnog pamćenja te sve ono što u jednoj kulturi ostaje kao trag prošlosti. Tragovi prošlosti, bilo u vidu jezičnog, slikovnog ili arhitektonskog teksta, odlažu se u razna spremišta (biblioteke, pismohrane, muzeje, galerije, mjesta i gradove) te čine *arhiv kulturnog pamćenja*. (Assman, 2005: 125) Upravo na ove tri razine – na jezičnom, slikovnom i arhitektonskom tekstu, temeljit će se naš uvid u kulturnu memoriju Čaršije. Usmena predaja pretočit će se u tekst koji se tiče osobnih sjećanja vezanih uz Čaršiju. Slikovni se tekst odnosi na fotografije, suvremene, ali i iz prošlosti, koje su prikupljene u svrhu što vjerodostojnije predodžbe svakodnevnog života ulice. U arhitektonskom dijelu, analizirat će se dvije karte kako bi se dobio detaljan uvid u geografski i ekonomski značaj Čaršije, istražujući njenu arhitekturu, strukturu i povezanost s okolnim prostorima. Proučavanjem tih karata stvara se mogućnost boljeg razumijevanje prostorne organizacije Čaršije, njenog utjecaja na okolinu te promjena koje su se događale tijekom vremena. Spomenuto je već kako i sam grad može biti *arhivom kulturnog pamćenja* i pisanjem ovoga rada pokušat će se učiniti upravo to – sakupiti i pohraniti osobna i kolektivna sjećanja na značajnu ulicu grada Iloka te i na taj način pokušati započeti djelatnosti pri uspostavi svojevrsnog prostornog arhiva ili barem *album-ulice* u obiteljskom sjećanju.

Autor dalje piše kako tragovi ne govore sami po sebi pa čak ni oni pisani. Netko ih mora „natjerati da progovore“. Stoga je posljednji korak interpretacija tragova. U pismenim kulturama interpretaciji pripada ista funkcija koja je u ritualima pripadala ponavljanju. (Assman, 2005: 126)

Istraživanjem o Čaršiji i ovim radom pokušat će se interpretirati pronađene tragove kulture. Građani Iloka pozvani su *Facebook* anketom interpretirati svoju viziju i sjećanja na Čaršiju i time pridonijeti ne samo stvaranju ovog rada nego i stvaranju jednog vrijednog povijesnog dokumenta iz kojeg će naredne generacije moći crpiti informacije o danas, nažalost, tek napuštenoj i oronuloj ulici.

1.1. Kulturna memorija grada

Ovo poglavlje bit će posvećeno kulturnoj memoriji grada. Polazište razmatranja bit će znanstveni članak „Grad između pamćenja i zaborava“ autorica Helene Sablić Tomić i Tatjane Ileš. Autorice (2011: 307) opisuju grad kao mjesto, odnosno kao skup povezanih mjesta na kojemu su nataložene slike povijesti, kulture i različitih sjećanja. Ono što je bitno istaknuti jest da u Iloku *Čaršija* taloži upravo navedeno – u njoj ne samo da nailazimo na bitne povijesne zapise nego je svojevremeno bila i sjedištem kulture grada i svakodnevnoga života, tu su se ljudi sastajali, išli u kino, knjižnicu, lijepo se odijevali i kulturno uzdizali. Sablić Tomić i Ileš (2011: 308) dalje navode kako mjestima pamćenja i figurama sjećanja, koje mogu biti sadržane u osobama, rijekama, ulicama, građevinama i sl., zapravo pratimo kolektivnu memoriju grada. U ovom radu će se poslužiti svim navedenim – *Čaršija* će se promotriti uz osobna sjećanja, ali i uz kolektivno pamćenje, promotrit će se i njezine građevine kao svojevrsne figure sjećanja stanovnika Iloka te će se podsjetiti na još jednu veoma važnu figuru sjećanja za Iločane, a to je Dunav. Obuhvativši ove komponente kolektivne memorije grada Iloka pokušat će se prikazati značaj Čaršije kao jedne od povijesno najfrekventnijih ulica grada.

Autorice dalje u radu navode kako „iskustveno projektirane, emotivne i mentalne mape grada čine razgranatu mrežu intimnog i javnog u prostoru, iz kojeg onda, pripovijedanje kreće, a ono pak, od samog početka, traži ravnotežu između unutrašnjeg i vanjskog, između zatvorenih i otvorenih, privatnih/intimnih i socijalnih prostora.“ (Sablić Tomić, Ileš 2011: 308-309) Prema tome, i u radu će se pokušati pronaći određena ravnoteža i *Čaršija* će se prikazati s jedne strane na objektivan način – što ona jest danas i što je bila nekada, ali sigurno je da će se u nekima od zapisa iznijeti i dio osobne i obiteljske intime i privatnosti.

Kao dio oblikovanja kulturne memorije nekog prostora autorice ističu i autobiografsko pamćenje, koje se prepoznaje i kao temelj osobnog identiteta, ali i kao izvor nastanka autobiografskih književnih tekstova o nekom prostoru. (Sablić Tomić, Ileš 2011: 312) Prema rečenome može se promatrati djelo autorice Zore Bobovčan. Njeno sjećanje na *Čaršiju* dijelom je njezina identiteta, ali može ga se promatrati i kroz prizmu autobiografskog teksta, budući da sadrži elemente autobiografske proze. Autorice dalje pišu o kontekstu u kojem se i pisci i čitatelji počinju brinuti o vlastitome Ja u aktualnoj zbilji. Naime pisci pišu tekstove u kojima tu zbilju konzerviraju, a čitatelji je svojim iskustvom viđenja vlastitim očima ovjeravaju. Odnos između života/povijesti i pripovijesti o životu upućuje na odnos zbiljskog i fikcijskog vremena, a težnja je autobiografa autentičnom pričom identificirati vlastitu prošlost i pronaći svoj identitet. (Sablić Tomić, Ileš, 2011: 312) Upravo je to temeljna zamisao ovog rada – prepoznavši potrebu za pronalaskom vlastitog Ja u aktualnoj zbilji, u ruševnoj i napuštenoj ulici, intencija je tu zbilju konzervirati i ukazati na činjenicu kako nije oduvijek bilo tako što će se postići vraćanjem u prošlost, a naposljetku će čitatelji svojom vlastitom interpretacijom tu zbilju ovjeriti i na taj način pronaći vlastiti identitet.

„Autobiograf svjedoči osobno sjećanje, a memoarist svjedoči osobno sjećanje, ali o kolektivnome pamćenju.“, pišu dalje Sablić Tomić i Ileš (2011: 314) Ono što će se nastojati ostvariti ovim radom jest prvenstveno aktivnost svojstvena memoaristu. Pokušat će se posvjedočiti osobno sjećanje, ali o kolektivnom pamćenju i o načinu na koji generacije pamte *Čaršiju*. No valja napomenuti da će neki dijelovi ipak više ostajati na tragu autobiografskoga teksta, budući da u dijelu intervjua djeda, bake i roditelja postoji prirodna intencija prepričavanja osobnoga sjećanja.

Mirko Kovač u tekstu „Pisac i grad“ zapisuje kako je „za upoznavanje grada potrebno zaviriti u svaki njegov kutak, i to bezbroj puta, jer ono što ustrajava u istom, ovjerava naše postojanje“. (Kovač prema Sablić Tomić, Ileš, 2011: 315) Dakle, nije dovoljno samo jednom *Čaršijom* kako bi se s njome identificirali, potrebne su godine kako bi ustrajavanje u istom dovelo do toga da jedna ulica postane dijelom našeg vlastitog identiteta. Stoga, kako bi se uopće opisivao grad, najprije je potrebno dobro ga upoznati i kako tekst kazuje „zaviriti u svaki njegov kutak i to bezbroj puta“. U tom će se nastojanju, a iz pozicije svojevrsnog memoarista, *Čaršija* uvidjeti osobnim sjećanjima predstavnika četiriju generacija, ali i savjetovanjem sa stručnjacima – kustosom kulturno-povijesnog odjela Muzeja grada Iloka Markom Kevom, nekadašnjom kustosicom

Muzeja grada Iloka povjesničarkom Ružicom Černi te sugrađanima koji su odgovorili na poziv da se zajedničkim snagama pokušaju postaviti temelji za oblikovanje kolektivnog sjećanja na *Čaršiju* grada Iloka.

2. Grad Ilok - kratak povijesni pregled gospodarske djelatnosti

Grad Ilok, najistočnije naselje Republike Hrvatske, uzdiže se iznad Dunava, a okruženo je obroncima Fruške gore i obiljem vinograda. Trenutno broji oko 5045 stanovnika i obuhvaća naselja Bapsku, Šarengrad, Radoš i Mohovo. Područje Iloka ima bogatu povijest naseljenosti s arheološkim nalazima iz mlađeg kamenog doba, bakrenog, brončanog i željeznog doba. Rimljani su ovdje izgradili pograničnu utvrdu *Cuccium* kako bi kontrolirali dunavsko-panonski put i granicu. Prvi pisani tragovi o Iloku datiraju iz 1267. godine, spominjući ga kao *Wjlok*, *Wylhoc*, *Wylhoc* i *Iwnlak*. (Anonymous, O Iloku, *Grad Ilok*)

Za potrebe ovog rada, promotrit će se razlike u gospodarskim djelatnostima iz 20-ih godina (kada je rođena Zora Bobovčan) prošlog stoljeća te iz devedesetih godina (kada sam rođena ja). Na taj način imat će se uvid u razdoblje najstarijeg ispitanika (Zore Bobovčan) te najmlađega (mene).

Iz izvješća za 1928. godinu može se iščitati kako je tada primarna gospodarska grana u Iloku bila poljoprivreda. Sršan (2006) u djelu *Gospodarska izvješća iločkog vlastelinstva 1918.-1928.* navodi kako su se radni odnosi u dvadesetim godinama značajno poboljšali te da se radnici i nadničari, koji se u okolici nigdje nisu mogli dobiti, sada mogu dobiti u svako vrijeme i u dovoljnom broju. Dnevnice tijekom cijele godine nisu bile visoke pa se tako kod poljskih poslova muškarcima plaćalo 18 dinara, a ženama 14 na dan. (Sršan, 2006: 206) Iz navedenog se da zaključiti kako su nadnice tada bile jedne od glavnih prihoda za Iločane.

Što se tiče kraja devedesetih, u poslijeratnom dobu Ilok ponovno pokušava uspostaviti neke od najjačih tvrtki koje su prije rata djelovale, a to su: Iteks d.d., Komunalije d.d., Agrokomerc d.d., Iločki podrumi d.d. i Razvitak d.d., a dr. Kraljević (2021) u knjizi *Zapisi gradonačelnika grada Iloka od 1993. do 2001. godine* navodi ratnu štetu u navedenim tvrtkama koja iznosi 51.185.140,00 DEM. Dalje piše kako se tijekom rujna 1997. u većinu gospodarskih subjekata vratila Uprava iz progonstva te kako su uspostavljeni Nadzorni odbori. Ističe kako je rad bio izuzetno težak te kako je većina tvrtki opljačkana i devastirana, a poticajna sredstva su izostala. (Kraljević, 2021:90)

Može se zaključiti kako se Ilok u to vrijeme suočava s brojnim izazovima, no u *Iločkom listu* iz 2000. godine navedeno je kako Agrokomerc započinje gradnju silosa, a Iločki podrumi odnose titulu najuspješnijeg poduzeća u Iloku. (Anonymous, *Iločki list*) Isto tako, u listu stoji reklama za butik „Model“ u Čaršiji što ukazuje na prisutnost maloprodajnih objekata i potrošačku kulturu u tom vremenskom razdoblju. Ova činjenica sugerira da je trgovina bila značajan aspekt ekonomije i života u Iloku i u kasnijim godinama, pridonoseći opravku i razvoju nakon ratnih nedaća.

2.1. Ilok kao trgovačko središte

Da je Ilok od davnina bio trgovačkim središtem svjedoči i jedan važan dokument grada Iloka. Taj dokument je Iločki statut iz 1525. godine. Za potrebe ovog rada, izdvojile su se neke od značajnih odredbi koje se tiču upravo trgovine.

Akšamović u radu „Značajke i obilježja Iloka kao trgovačkog središta u XVI. stoljeću - odredbe Iločkog statuta“ navodi sljedeće: „U vrijeme donošenja Iločkog statuta Ilok je grad u punom usponu svoga razvoja i doživljava procvat u gospodarskom, graditeljskom, kulturnom i prosvjetnom smislu.“ (Akšamović, 2002: 56) Dakle može se uvidjeti da grad Ilok prosperira na više područja te da se jedno veže uz drugo.

Akšamović dalje navodi kako se Ilok kao trgovačko središte u pisanim spomenicima pojavljuje već 1399. godine. U njemu tada boravi i konzul Dubrovačke republike i drugi poznati dubrovački trgovci. (Akšamović, 2002: 57) Ovaj je zapis bitan jer se iz njega iščitava godina u kojoj se prvi puta Ilok pismeno poistovjećuje s trgovačkim središtem.

Valja istaknuti i značaj rijeke Dunav kojom se tada uvelike prometovalo te zahvaljujući kojoj se Ilok razvio u gospodarsko središte, ali i kojom se ostvarila povezanost sa značajnim mjestima poput Budima, Pešte, Zagreba, Temišvara, Segedeina, Šarengrada, Bačke Palanke i dr. (Akšamović, 2002 :57) Shodno navedenome, Ilok je bio s nekim mjestima povezan upravo rijekom Dunav, a s drugima kopnenim putem. Neminovno je da je grad Ilok bio okružen bitnim gradovima koji su i sami bili trgovačkim središtima.

Prva od odredbi Statuta koja govori o slobodnoj trgovini jest odredba glave 9 knjige 1. Statuta: „Neka se u njihovoj sredini održava svakidanja slobodna tržnica i bez ikakva nasilja službenika.“ (Akšamović, 2002 :58) Iz ovog navoda da se iščitati kako su zloporabe ovlasti službenika očigledna pojava koja se na ovaj način želi spriječiti.

Jedna od zanimljivih odredbi kazuje sljedeće: „Meso se prodaje u mesnici, a ne pod brijegom, tkanine i druga poklonjena trgovačka roba prodaju se samo na određenim mjestima, a ne po kućama...“ (Akšamović, 2002 :58) Iz ove odredbe uviđa se upozorenje prodaje „na crno“ te točne odredbe gdje je čemu mjesto u trgovini.

Još jedna zanimljiva odredba jest ona koja se osvrće na konkurenciju. Blizina Male Pešte (Bačke Palanke) ugrožavala je trgovački monopol Iloka na tom području. Iz toga se razloga odredbom 10. knjige 1. strani trgovci pozivaju da „ne izlaze u malom Peštu nego kod ovih građana i da robu ne prodaju drugačije nego na samom sajmu grada Iloka.“ (Akšamović, 2002 :58) Ovom se odredbom željela osigurati i zadržati premoć Iloka kao trgovačkog središta.

Obrti koji su u to vrijeme bili zastupljeni jesu kamenarstvo, zlatarstvo, postolarstvo, kožarstvo, tesarstvo i dr. Razvijeno stočarstvo i ratarstvo tog područja omogućilo je i razvoj obrtničke djelatnosti pekara, mlinara, mesara itd. Još jedan značajan podatak koji se crpi iz Statuta jest da su u tom vremenu postojali cehovi kao organiziran oblik udruženja mesara, kožara i krojača, a kao drugi oblici strukovnih udruženja još se javljaju zadruge poput, primjerice, udruženja postolara. (Akšamović, 2002 :59) Ovim se odjeljkom dobio pregled prevladavajućih obrta grada Iloka toga doba, ali i uvid u to kako su ti obrti bili organizirani u cehove i zadruge što svjedoči o tome koliko je trgovina u to vrijeme bila razvijena i napredna.

Još jedno zanimljivo pravilo propisano Statutom vrlo je napredno s obzirom na vrijeme u kojem je nastalo, a sprječava „monopolističko“ ponašanje jednog trgovca. Naime, ova se odredba odnosila na domaće trgovce, a njome se određivalo da svu robu koja se doveze u grad ne smije pokupovati jedan trgovac, nego se ona treba podijeliti na sve. (Akšamović, 2002 :59)

U Statutu se također naziru pokušaji definiranja pravila trgovačke struke. Utvrđuju se kriteriji i uvjeti potrebni za poduzimanje trgovačkih aktivnosti. Trgovinom se, prema tome, nisu mogli baviti trgovci u svakoj prilici i bez odobrenja građana. Kao uvjet za obavljanje trgovačkih djelatnosti traži se i *dobar glas te poduzetnost*. (Akšamović, 2002 :60) Zanimljivo je kako tada trgovcem nije mogao biti bilo tko - bilo je to mnogo više od „običnog“ zanimanja kakvim ga smatramo danas. Trgovac je tada trebao dobiti odobrenje građana, biti na dobrom glasu te biti poduzetan.

Poblize promotrivši odredbe propisane Iločkim statutom iz 1525. ne samo da možemo zaključiti kako je Ilok bio važno trgovačko središte već i da je trgovina uistinu bila napredna i pomno

provođena. O tome svjedoče cehovi, zadruge, upozoravanje na konkurenciju, zabrana protuzakonite prodaje, sprečavanje monopolističkog ponašanja trgovaca, određene osobine koje trgovac mora posjedovati da bi se istim zanimanjem bavio i dr.

Trgovina je ključna gospodarska djelatnost iločke Čaršije budući da se ondje odvijala glavnina trgovine i upravo su se zbog nje ljudi u Čaršiji okupljali.

2.2. Čaršija

Pojam „čaršija“ je turcizam, a prema natuknici iz *Hrvatske enciklopedije* ima dva značenja. Prvo je značenje ono koje označava trgovačku četvrt, trg i tržnicu. U slučaju grada Iloka, Čaršija je nekada bila upravo to – primarno trgovačka četvrt u kojoj su prodavali svi značajniji trgovci, potom je bila i trgov, odnosno središtem grada, a određenim danima dio Čaršije bio je namijenjen i za tržnicu gdje je svatko mogao doći izložiti i prodavati svoju robu.

Druga definicija govori nam kako je u prenesenom značenju Čaršija sinonim za javnost, masu, ulicu te utjecajne ljude u balkanskim zemljama i njihovo zakulisno djelovanje. (*Hrvatska enciklopedija*, n. d.) Ova definicija djelomično odgovara tematici ovoga rada, slažući se u tome da iločka Čaršija podrazumijeva javnost, masu i ulicu, ali ne i drugi dio ove definicije.

Treća definicija koja će se promotriti ona je s Hrvatskog jezičnog portala koji pod pojmom čaršija kazuje sljedeće: „dio mjesta u kojem se odvija glavni trgovački i društveni život.“ (*Hrvatski jezični portal*, n.d.) Ova definicija možda i najpreciznije opisuje ono što je Čaršija grada Iloka nekada bila. Najprije je bila trgovačkim središtem, ali u njoj se upravo, kako definicija kaže, odvijao društveni život. Ljudi su osim u trgovine išli u kino i knjižnicu i Čaršija je bila glavnim mjestom susreta, stvaranja veza, razmjenjivanja iskustava i naposljetku izgradnje društvenog života pojedinca.

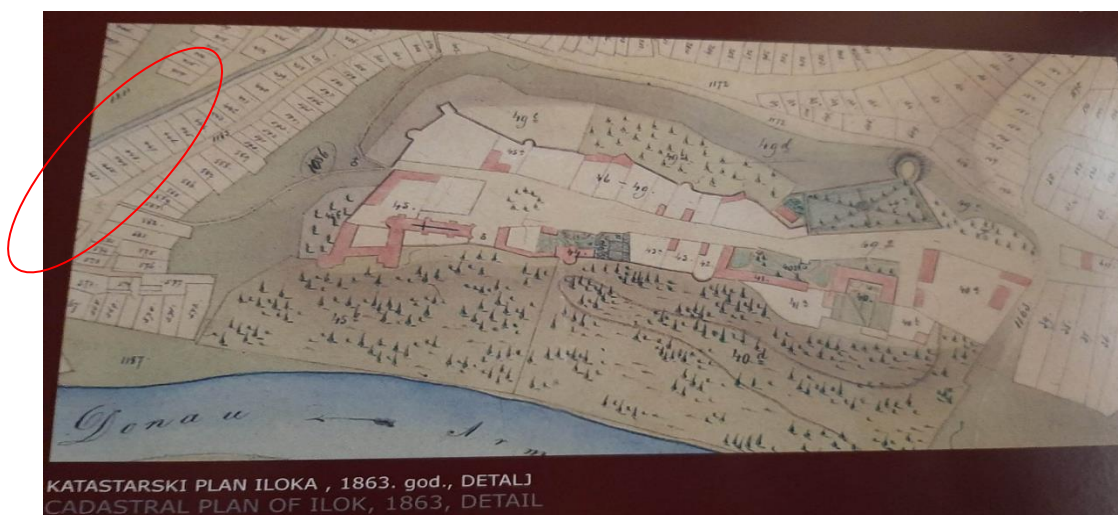
Nakon donošenja definicija pojma „čaršija“, pristupit će se analizi dviju karata iz stalne postavice Muzeja grada Iloka koje pružaju značajne uvide u nekadašnji geografski i ekonomski utjecaj Čaršije.

KARTA ŠPANJOLSKIH MJERNIKA IZ 1690. GOD.
A MAP BY A SPANISH SURVEYOR FROM 1690

Slika br. 1. „Karta španjolskih mjerenika iz 1690. godine“ (izvor: stalni postav Muzeja grada Iloka)

Iako je na ovoj karti iz 1690. primarno prikazana utvrda Iloka, na njoj se može vidjeti i čuvena Čaršija (označenu crvenom bojom) koja je i tada imala važan utjecaj jer je vodila prema Dunavu.

KATASTARSKI PLAN ILOKA , 1863. god., DETALJ
CADASTRAL PLAN OF ILOK, 1863, DETAIL

Slika br. 2. „Katastarski plan Iloka, 1863. god.“ (izvor: stalni postav Muzeja grada Iloka)

Na karti iz 1863. može se vidjeti Čaršija sada s jednim bitnim detaljem – označenim građevinskim česticama, odnosno kućama te obrtima koji su naseljeni u toj ulici.

Analizirajući ove dvije karte, dobiva se jasniji uvid u povijesni razvoj Čaršije i razumijevanje njezine strukture i uloge u gradu. Karta iz 1690. godine, iako s fokusom na utvrdi Ilok, prikazuje

Čaršiju kao već tada značajan dio grada. Ovo ukazuje na njezinu ulogu trgovačke četvrti i puta koji je vodio prema Dunavu, a što naglašava njezinu povezanost s trgovinom i gospodarskim životom.

S druge strane, karta iz 1863. godine pruža detaljniji prikaz Čaršije kroz označene građevinske čestice, kuće i obrte. Ovi detalji o prostornoj organizaciji Čaršije omogućuju bolje razumijevanje njezine strukture i rasporeda objekata. Također, vidimo raznolikost zanata i obrta koji su oblikovali gospodarsku sliku Čaršije. Ova informacija pomaže rekonstruirati aktivnosti i trgovinske prakse koje su se odvijale u Čaršiji tog vremena, pružajući uvid u svakodnevni život i ekonomiju lokalne zajednice.

Analizom ovih karata, može se bolje razumjeti povijesni značaj Čaršije kao središta trgovine i društvenog života. Otkriva se kako je Čaršija bila vitalni dio grada, mjesto gdje su se odvijale trgovačke aktivnosti, zanati i obrti koji su oblikovali lokalnu ekonomiju. Shvaćanje tih aspekata pomaže u rekonstrukciji prošlosti, uključujući i utjecaj Čaršije na lokalnu zajednicu i identitet grada Iloka sve do danas.

2.3. Židovska zajednica kao pokretači trgovine

U ovome poglavlju spomenut će se i najzaslužnija za razvoj najznačajnije djelatnosti u Čaršiji – trgovine, a to je židovska zajednica. U knjizi Radovana Sremca „Židovske obitelji u iločkom rabinatu“ može se iščitati kako nije poznata točna godina kada su se u Ilok doselili Židovi. No prvi pouzdani podaci o boravku Židova putujućih trgovaca u Iloku potječu iz tridesetih godina 19. stoljeća. (Sremac, 2018: 9) Većina se židovskih obitelji doselila u Srijem nakon sloma mađarske revolucije 1849. pa je, budući da su podržavali mađarsku revoluciju, vjerojatno preseljenje Židova iz mađarskog dijela u druge prostore posljedica svojevrsnoga kažnjavanja. Iločke židovske obitelji bile su mnogobrojne, prosječno od sedmero do osmero djece. Povećanje broja Židova u Iloku imalo je za posljedicu organiziranje općine i gradnju sinagoge. (Sremac, 2018:10)

Židovi su se u Iloku bavili industrijom, zanatima (bili su tiskari, krojači, urari, draguljari, pekari) i trgovinom (trgovali su vinom, rakijom, žitaricama, pivom, manufakturom i tekstilom, kožom, porculanom, staklom, sitničarskom i galanterijskom robom, drvetom, građevinskim materijalom i ljekovitim biljem). (Sremac, 2018:12) Iz ovog popisa može se zaključiti kako su Židovi pokrivali

velik dio građanskih materijalnih potreba te su stoga bili zaslužni za glavninu trgovine koja se pretežno odvijala u Čaršiji.

Jedna od najpoznatijih trgovačkih obitelji bila je obitelj Stern. Nabrojat ću neke od vlasnika zajedno s njihovim obrtima: Johan Stern – trgovina hrane, Sigmund Stern – delikatesna trgovina, Stern u suradnji s još tri Židova – trgovina drvene robe i Emanuel Stern – trgovina galanterijske robe.

Fotografija 1. Heskkel Stern – galanterijska radnja (izvor: stalni postav Muzeja grada Iloka)

Anegdota kaže kako je čovjek iz Zagreba bio u potrazi za jednim Sternom. Mještani su mu rekli neka stane na početak Čaršije i vikne Stern, što je i učinio. Prema priči, iz svake druge kuće izašao je netko tko se odazivao na ime Stern. Ovom anegdotom želi se ukazati na mnogobrojnost najpoznatije židovske obitelji u ovoj ulici.

Proučavanje utjecaja židovske zajednice na iločku trgovinu ima značajan doprinos kulturnoj memoriji grada Iloka. Istraživanjem njihove uloge u razvoju trgovine u Čaršiji, otkriva se bogata povijest i nasljeđe židovske zajednice u Iloku. Doslavljanje židovskih obitelji, osnivanje općine i izgradnja sinagoge svjedoče o njihovom trajnom utjecaju na lokalnu kulturu i identitet. Njihovo sudjelovanje u raznim zanatima, industriji i trgovini te pokrivanje građanskih potreba ostavilo je duboki trag u oblikovanju iločke zajednice. Posebice obitelj Stern, koja je u rukama držala većinu čaršijskih radnji, predstavlja važan dio kulturne memorije, a anegdota o mnogobrojnosti obitelji dodatno ilustrira njihovu značajnu ulogu i prisutnost u lokalnoj povijesti.

3. Sjećanjem kroz Čaršiju

U ovom poglavlju *Čaršija* će se prikazati sjećanjima predstavnika četiriju generacija odabranih za potrebe ovog rada: najprije onim Zorice Bobovčan (generacije rođenih 1920-ih), zatim mojih djeda i bake (rođenih 1940-ih), mojih roditelja (rođenih 1960-ih) te iz moje perspektive (rođena 1990-ih). Na taj način će se obuhvatiti gotovo cijelo stoljeće i moći vidjeti do kakvih je sve promjena došlo u toj značajnoj iločkoj ulici, posebice se orijentirajući na kuće, zgrade i druge građevine na tom prostoru, odnosno na sjećanja koja na njih imaju svjedoci vremena.

Zorica Bobovčan je 2005. godine napisala memoare *Grad Ilok – moj grad, moje sjećanje*. Iz tog bogatog rukopisnog zapisa koristit će se njezini opisi *Čaršije* kako bi dobili uvid u ono što je ona nekada predstavljala stanovnicima grada Iloka. O ovom rukopisu napisala je sljedeće: „Bez obzira na podmaklu mi dob odlučila sam prihvatiti se pera i moja sjećanja prenijeti na papir kako bi sadašnjim i budućim generacijama predočila naš grad iz vremena moje mladosti. Tamo negdje od 1935. g. do završetka Drugog svjetskog rata. To razdoblje ostalo mi je na neki način u najdubljem sjećanju pa ću nastojati što vjernije opisati kako se u ovom dijelu grada u to doba odvijao kako ekonomski tako i kulturni način življenja”. (Bobovčan, 2005: n. p.)

Moji su djed i baka cijeli život proveli živeći i radeći u Iloku. Baka je radila u PIK-u Ilok, a moj djed na ciglani. Često su prolazili Čaršijom, moja baka gotovo svakodnevno jer je tim putem išla na posao i stoga mi je ona malo više pričala o Čaršiji. Valja napomenuti kako kod prepoznavanja funkcija pojedinih zgrada niti ona nije bila u potpunosti sigurna jer ih je naćeo „zub vremena“, ali i zbog svojih podmaklih godina.

Moji roditelji nisu proveli toliko vremena u Iloku. Mama je išla u vrtić i osnovu školu, nakon čega je školovanje nastavila u Bačkom Petrovcu. Vraćala se u Ilok vikendima. Nakon srednje škole upisala je studij u Novom Sadu, a nakon njega je s prognanicima otišla u Opatiju. Moj tata je rodom iz Bapske, obližnjeg sela, i iako je često išao u Ilok, njegova sjećanja na Čaršiju ne mogu biti pouzdana koliko su kod nekih drugih ispitanika. Roditelji su se upoznali u Iloku, a vjenčali u Opatiji. Nakon mirne reintegracije moji se roditelji vraćaju u Bapsku, a 2000. godine u Ilok. Najviše sjećanja podijelili su upravo iz tog razdoblja – kada su se vratili, ali ispričali su i neke anegdote iz djetinjstva.

Provela sam gotovo cijeli život u Iloku (prvih dviju godina provedenih u Bapskoj se ne sjećam). U Iloku sam pohađala vrtić, osnovnu te srednju školu. Nakon srednje škole godinu dana provela sam u Bratislavi, no nakon toga sam se vratila i upisala studij u Osijeku. U Ilok sam dolazila gotovo svaki vikend. Moja sjećanja na Čaršiju datiraju najviše iz razdoblja kada sam išla u 1. razred osnovne škole – tada je Čaršija bila koliko-toliko živa, a mi smo živjeli u ulici Eugena Kvaternika koja je u neposrednoj blizini Čaršije.

Kako bi se promotrile sve zgrade, u radu će se najprije utvrditi teorijska razlika između individualnog i kulturnog sjećanja, uvidjeti što je to komunikacijsko pamćenje i lokalizacija sjećanja, a bit će riječi i o figurama sjećanja.

Assman u knjizi *Kulturno pamćenje* (2005) navodi razliku između individualnog i kulturnog pamćenja. Važno je napomenuti da je prije svega, prema autoru, ključan socijalni okvir odnosa bez kojeg se individualno pamćenje ne bi moglo konstituirati niti održati. Drugim riječima, neka individua koja bi odrasla u potpunoj samoći ne bi imala sjećanja. (Assman, 2005:42). Istina je, prema Assmanu, da pojedinac ima pamćenje, ali je njegovo pamćenje kolektivno oblikovano. Najosobnija sjećanja tako nastaju upravo u komunikaciji i interakciji u okviru socijalnih grupa. (Assman, 2005: 42). Tako će se „šetnjom“ ovom ulicom u radu uvidjeti gdje su se to sve ljudi sastajali, razmjenjivali iskustva, opažali promjene jedni na drugima i na taj način konstruirali svoje sjećanje, koje je kolektivno oblikovano. Prema autoru, individualni su u strogom smislu riječi samo osjećaji, a ne sjećanja. Osjećaji su usko skopčani u naše tijelo, dok sjećanja nužno imaju polazište u mišljenju različitih grupa kojima se priključujemo. (Assman, 2005:42)

Istraživanjem i analizom sjećanja različitih generacija stanovnika Iloka, uključujući primjerice i mog djeda, moći ćemo sagledati kako su se sjećanja o Čaršiji mijenjala i kako su se ista prenosila

s generacije na generaciju. Jedno takvo djedovo sjećanje, koje je kolektivno oblikovano, vezano je uz njegovo iskustvo u frizerskom salonu gdje je s ostalim mušterijama promatrao interakciju vlasnika. Na taj je način oblikovano njihovo sjećanje koje je u konačnici dijelom kolektivnog.

Nadalje, Assman(2005) govori o komunikacijskom pamćenju i lokalizaciji sjećanja. Prema autoru, individualno se pamćenje u nekoj osobi izgrađuje snagom njezina sudjelovanja u komunikacijskim procesima. Pamćenje tako živi i održava se jedino u komunikaciji, a ukoliko se ona prekine, odnosno ukoliko nestanu ili se promijene spojni okviri, posljedica je zaborav. (Assman, 2005: 43) Prilikom intervjuiranja mojih djeda i bake kod opisa nekih zgrada dogodilo se upravo navedeno- nastupio je zaborav. Budući da godinama nisu komunicirali o Čaršijskim trgovinama, trebalo im je dosta vremena i starih fotografija kako bi se prisjetili gdje je što bilo.

Prethodno iskazano upućuje na pojmovno razlaganje figure sjećanja. Autor piše kako se ideje moraju osjetiti prije nego kao predmeti uđu u pamćenje pri čemu dolazi do neraskidivog stapanja pojma i slike (Assman, 2005: 44) U ovome poglavlju promotrit će se upravo navedeno- kako u našoj memoriji ključnu ulogu imaju slike kojima mi pridajemo pojmove, tj. prisjećamo se gdje se što nalazilo na temelju vizualnog prikaza.

Tendencija k lokalizaciji prisutna je kod svih vrsta zajednica. Svaka grupa koja se želi konsolidirati kao takva stremi tome da sebi stvori i osigura mjesta koja nisu samo poprište njihovih oblika interakcije već i simboli njihova identiteta te uporište njihovih sjećanja. Pamćenju su potrebna mjesta, ono tendira k uprostorenju. (Assman, 2005: 45) U nastavku ovoga poglavlja uvidjet će se kako su različite generacije interakcijama i sjećanjima na *Čaršiju* konstruirale vlastiti identitet. Svaka od navedenih zgrada nosi svoju priču, a ona leži u pamćenjima ispitanika.

Kolektivno pamćenje prijanja uza svoje nosioce i nije ga moguće proizvoljno prenositi. Tko u njemu sudjeluje svjedoči svojoj pripadnosti grupi. Kolektivno pamćenje nije samo prostorno i vremenski nego je i *identitetski korektno*, što znači da je ono isključivo vezano za stajalište neke živuće i zbiljske grupe. (Assman, 20065:46) Tako, primjerice, Zora Bobovčan opisuje zajedništvo žena u pekari gdje su se u najranije sate mogle doznati novosti i prvi tračevi. Sva sjećanja koja će u nastavku biti opisana temelje se na konekciji ispitanika s grupom.

Assman (2005) dalje opisuje kako je s grupnim karakterom kolektivnog pamćenja povezana njegova rekonstruiranost. Taj pojam znači da se ni u jednom pamćenju prošlost ne uspijeva sačuvati

kao takva, nego da od nje ostaje ono što društvo u svakoj epohi može rekonstruirati u skladu sa svojim spojnim okvirima. (Assman, 2005:47)

To znači da svaka generacija stanovnika Iloka rekonstruira i interpretira svoje sjećanje na Čaršiju na temelju vlastitih iskustava, vrijednosti i društvenih okolnosti. Svaka zgrada Čaršije ima svoju priču i povijest koja se prenosi generacijama, ali kako vrijeme prolazi te priče se mijenjaju i reinterpetiraju.

Proučavanje svake pojedine zgrade omogućit će dublje razumijevanje kako su se te rekonstrukcije i reinterpetacije odvijale tijekom vremena. Svaka generacija, u skladu sa svojim spojnim okvirima, oblikuje svoju percepciju i sjećanje na *Čaršiju* te tako stvara svoju verziju prošlosti. Daljnje promatranje svake zgrade *Čaršije* omogućit će dublje uranjanje u ove procese rekonstrukcije pamćenja te pružiti cjelovitu sliku o važnosti i evoluciji *Čaršije* u kolektivnom identitetu Iloka.

3.1. Sjećanjem kroz Čaršiju očima četiriju generacija

Fotografija 2. Zgrada 1 (privatna zbirka) – Hotel/Kino/Knjižnica/Disko

„Samo korak dva naprijed i našla sam se ispred nama svima znanog Hotela Ilok“, opisuje Zorica Bobovčan u svome rukopisu. „U njegovom sastavu nalazilo se i Panonia ton kino. Kako sama zgrada svojim izgledom i položajem dominira ovim dijelom grada postala je centrom okupljanja i organiziranja raznih kulturnih događaja. U prizemlju zgrade nalazio se ugostiteljski objekt. Vrlo dobro opremljena i uhodana kuhinja, bife, sale za ručavanje, bilijar sale i velika dvorana u kojoj su održavane prigodne zabave i kino predstave. Na katu su se nalazile stambene obiteljske prostorije i sobe za spavanje. U kino dvoranu se ulazilo i izlazilo kroz dvorište zgrade gdje je bila apoteka da bi se kasnije otvorio izlaz prema malom parku. Kino dvorana sastojala se od partera i balkona koji se prema potrebi koristio i kao pozornica prigodom raznih priredbi. U pozadini pozornice nalazila se prostorija s tehničkom opremom. Prva kino predstava u našem gradu prikazana je 30. lipnja 1935. godine sa filmom „Pjesme moje čežnje“. Predstave su se održavale četvrtkom i nedjeljom s početkom u 16 i 20 sati, cijena ulaznica iznosila je 2 odnosno pola dinara. Nažalost danas je još vrlo malo živućih građana koji se sa sjetom u srcu prisjećaju tih vremena. Kino već godinama ne radi?!“, konstatirala je Zorica. (Bobovčan: 2005, n.p.)

Ono čega se moji djed i baka sjećaju čak su tri stvari koje je ova zgrada obuhvaćala, a to su: kino, Hotel „Ilok“ te Gradska knjižnica. Moji roditelji sjećaju se kina „Panonije“, u kojem je raspored prikazivanja filmova bio u 18 i 20 h, a kako je moja mama imala stroge roditelje, pomalo se nerado prisjeća kako je susretala svoje vršnjake koji su išli u kino u 20 h, dok se ona kući vraćala s onog filma u 18 h. Ja se sjećam disko kluba „Cineme“ koji je obilježio moje tinejdžerske dane i prve izlaske. Bio je to jedini klub u Iloku u kojeg su svi izlazili, ali nažalost već godinama ne radi.

Fotografija 3. Zgrada 1 nekada - Facebook, Ilok nekada, URL: <https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./969761063141062/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)

Na fotografiji je ista zgrada iz prošlosti od vremena kada je imala sve tri funkcije. Istraživanjem povijesti zgrade saznalo se kako je još 1866. knjižnica započela s radom imajući inventar od 300 knjiga. Zanimljivo je da su svi osim studenata plaćali članarinu koji su zauzvrat imali dužnost za vrijeme praznika organizirati zabave u korist čitaonice. (Banožić, 2006: 39) Jedno je vrijeme vlasnik hotela bio Mihajlo Rajnović, u kojega su tijekom cijelog dana navraćali putnici, a tijekom jutra i večeri trgovci i obrtnici. U hotel su navraćale stalne mušterije koje su imale svoj rezerviran stol, igrale kartašku igru „preferans“ te čitale novine i ispijale crnu kavu. Poslije zatvaranja vlasnik Mišo znao je reći gostima „Vadite seksere¹, plaćajte špricere, pa idite kod Belje²“, dodavši kako i on dolazi. (Kevo, 2018: 5)

¹ Sitan austro-ugarski novac

² Gostionica na mjestu današnje Evangeličke crkve

Fotografija 4. Zgrada 1 - kino Facebook, Ilok nekada, URL:
<https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./1100901353360365/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)

Fotografija kina iz 80-ih godina prošlog stoljeća.

Fotografija 5. Zgrada 2 (privatna zbirka)- Frizerski salon/videoteka

Na slici gore prikazana je radnja koja je za moje vrijeme i vrijeme mojih roditelja bila Videoteka „Tomy“. Ondje su se mogli iznajmiti DVD-ovi za 5 kn, a ja sam zahvaljujući toj mogućnosti pogledala nebrojeno mnogo crtanih filmova. Ono od čega se i danas naježim jest činjenica da je videoteka identična kao i prije 15-ak godina kada je i zatvorena te da su svi DVD-ovi ostali stajati na mjestu, samo su sada izbljedjeli od sunca. Netko je, dakle, samo jednoga dana stavio ključ u bravu i više se nikada nije vratio. S druge pak strane, moji se djed i baka sjećaju frizerskog salona na ovome mjestu. Gospođa Bobovčan na ovom mjestu ne pamti radnju.

Fotografija 6. Zgrada 3 (privatna zbirka)- Borovo/butik

„Dolazimo do zgrade koja je katnica. Građena 1932. g. sastavni je dio kompleksa Hotela Ilok u vlasništvu obitelji Đorđević. U prizemlju zgrade gospodin Leo Zaloscer imao je *apoteku*, tj. ljekarnu, koju je supruga Nada vodila do 1948. godine. Kasnije je u ovom lokalu otvorena prodavaonice gume i obuće „Borovo“, opisuje Zora. (Bobovčan: 2005, n.p.)

Ova ruševna zgrada dugi je niz godina predstavljala Borovsku radnju, kao što je gospođa Bobovčan već spomenula. Toga se sjećaju moji djed i baka i roditelji. Moja mama vrlo dobro se sjeća te radnje, a posebno jednog događaja. Kao devetogodišnja djevojčica s roditeljima je išla

kupiti cipele. Iako su joj se jako svidjele cipele s tankim remenčićima, njezinom tati te cipele nisu dolazile u obzir jer ih je smatrao nepraktičnima. Odlučio joj je kupiti malo glomaznije i jarko crvene *sandalcipele* koje su ga oduševile kvalitetom potplata. Isti se dan vratio i uzeo jednak model veći za dva broja kako bi ih moja mama imala i kada preraste ove prve.

Ja se sjećam nekoliko pokušaja otvaranja butika, ali svi su bili zaista kratkotrajni i nažalost neuspješni. Ova zgrada je danas, kao i mnoge druge u Čaršiji, na prodaju.

Fotografija 7. Zgrada 4 (privatna zbirka) - Gostionica/ disko /restoran

Gospođa Bobovočan nije opisala ovu zgradu.

Moji djed i baka sjećaju se kako je ovdje nekada bila gostionica koju su oni zvali „Mita“. Moji su pak roditelji ovdje izlazili u disko „Afrodita“, dok sam ja ovdje jednom pojela dobru *pizzu* u restoranu „Kapistran“. „Kada sam bila mala, tu je bila diskoteka „Trokut“. Nakon toga otvorena je diskoteka „Afrodita“ u koju sam i sama izlazila“, govori Kristina.

Nažalost ovdje više nije moguća niti jedna od nabrojanih aktivnost jer je zgrada za najam, odnosno prodaju.

Fotografija 8. Zgrada 5 (privatna zbirka) - Trgovina, prodavaonica mješovite robe/diskont pića/
prodavaonica kućanskih uređaja

„Našla sam se ispred jedne od najuglednijih trgovačkih radnji našeg grada. Vlasnik ove radnje je gospodin Matija Weber. Trgovina je poslovala na veliko i malo, a kao takva bila je uvijek dobro snabdjevena. Po unutrašnjoj opremljenosti isticala se od ostalih trgovina. Široki asortiman kako prehrambene tako i ostale tehničke robe uvijek je bio na raspolaganju kupcima. U radnji su bili zaposleni i trgovački pomoćnici i naučnici. Sam raspored u radnji bio je vrlo prikladan, a u jednom dijelu bila je smještena ograđena blagajna. Po svojoj poslovnosti radnja se isticala u pružanju mogućnosti kupovine robe na takozvanu knjižicu, na poček. Doduše tu povlasticu uglavnom su koristile mušterije sa stalnim mjesečnim primanjima, državni namještenici i osobe od posebnog povjerenja“, prisjetila se Zora. (Bobovčan, 2005: n.p.)

Ova zgrada je za vrijeme moje bake i djeda bila prodavaonica mješovite robe. Moji roditelji sjećaju se prodavaonice, odnosno diskonta pića. Ja se sjećam prodavaonice kućanskih uređaja u kojoj smo kupili štednjak koji nas služi i danas. Danas ova zgrada „zjapi“ prazna.

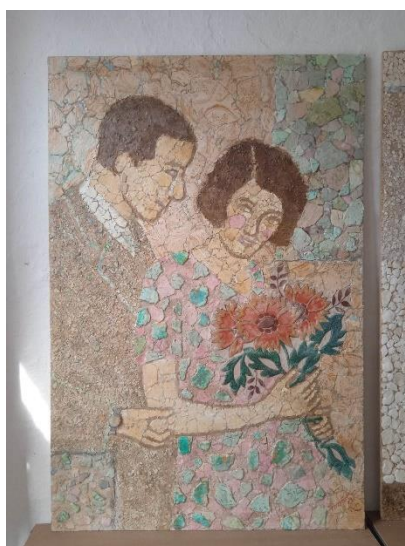
Fotografija 9. Zgrada 6 (privatna zbirka)- Prodavaonica povrća/prodavaonica mješovite robe

Gospođa Bobovčan na ovome mjestu ne pamti nikakvu radnju.

Ova je radnja nekada bila prodavaonica povrća koju su moji djed i baka nazivali „Zelenom trgovinom“, ali ne zbog povrća, nego zbog čuvenih zelenih vrata čija boja ni dan danas nije izbljedadila. Moji se roditelji sjećaju prodavaonice mješovite robe dok se ja, nažalost, ne sjećam ničega. Pamtim ovu radnju kao jednu u nizu napuštenih zgrada.

Fotografija 10. Umjetnina br.1 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

Fotografija 11. Umjetnina br.1 izbliza autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

Umjetnica opisuje kako je njoj u sjećanju ostao naziv ove radnje koji je glasio „Rajčica“. Slika je izrađena od ostataka kuće.

Fotografija 12. Zgrada 7 (privatna zbirka) - „Bata“/ HGSPOT

„U naš grad stigao je „Bata“ iz Borova i otvorio je moderno opremljenu prodavaonicu svih vrsta obuće i čarapa”, kazuje Zora. “Lokal sa dva velika izloga, moderno uređenog prodajnog prostora i bogatog asortimana, bio je svojevrsni događaj za naš grad. U povodu tog upriličena je svečanost popraćena pjesmom i svirkom harmonikaša. Po gradu se također odvijala svečanost. Bacali su se baloni, male kutije kreme za obuću te „Jojo“ igračke. Ulice su bile pune građana, te djece koja su trčala za automobilom, jer bila je prava rijetkost vidjeti ga u našem gradu. „Bata“ uvodi novi način poslovanja, a za potrošače i svojevrsno iznenađenje. Naime, cijene svih artikala završavale su sa brojkom 9 kao i to da prilikom kupovine nema cjenjkanja kao što je to bila praksa u ostalim trgovinama. Valja istaći kao novost što se u sastavu prodavaonice nalazio i odjel za popravak čarapa zvanih *kajzerice*. Tu su se nalazile sve vrste obuće: dječje, ženske i muške za sve prilike: radne i svečane, te čarape svih veličina.” (Bobovčan, 2005: n.p.)

Moji se djed i baka, kao i roditelji, sjećaju čuvene galanterije koja je ovdje nekada bila, a ja se sjećam HGSPOT-a. Iako zgrada na fotografiji izgleda funkcionalno ona to još uvijek nažalost nije.

Fotografija 13. Zgrada 8 (privatna zbirka) - Slovačka banka/ trgovina računalne opreme/ pekara

“Slovačka banka, filijala Ilok bila je smještena u sljedećoj kući”, opisuje Zorica. “Bankovne poslove vodio je gospodin Jozef Stupavski. Vlasnik ove kuće je bio Samuel Lehocki.” (Bobovčan, 2005: n.p.)

Što se ove zgrade tiče, moji se djed i baka ne sjećaju ničega, odnosno vjerojatno je na ovome mjestu bila nečija kuća. Moji se roditelji sjećaju „Terabita“, trgovine računalne opreme, u kojoj je moj tata i radio. Ja se najviše sjećam pekarnice „Totaj“ koja je radila do prije nekoliko mjeseci, ali sada je nažalost zatvorena. Ima još jednu podružnicu u Gornjem gradu i sada isključivo ondje rade. Budući da su „prehranjivali“ Donji grad, mnogo je ljudi nezadovoljno jer imaju vremena do 13 sati kupiti kruh u obližnjoj pekarnici u Donjem gradu, a ukoliko ne stignu moraju poći skroz do Gornjeg grada.

Fotografija 14. Zgrada 9 (privatna zbirka)- Brijački i frizerski salon/ Slastičarna „Trenc“

„Trgovina za trgovinom, lokal za lokalom da bismo se zaustavila ispred lijepo uređenog lokala pod nazivom 'Brijački i frizerski salon za dame i gospodu vlasnika Ilije Petrovića', opisuje Zorica. „Lokal je unajmljen u kući kojoj je vlasnik obitelj Jelečan, a sastojao se od dvije prostorije, brijačnice i frizeraja. Obje prostorije su besprijeckorno uredne i opremljene odgovarajućim namještajem- specijalnim stolicama i velikim zidnim ogledalima. Frizeraj je bio u nešto manjoj prostoriji. Frizure su se radile sa skromnim priborom brendajzlina to su dupli uvijač za velnastu kosu i obični za lokne, a zagrijavani su na šnelcideru, grijaču na špiritus, a to je posebna vrsta goriva. Radna pomagala na struju nisu još bila dostupna. No bilo kako bilo mušterija je bilo napretek, a kako i ne bi kad se za frizure uvijek našao razlog: svatovi, zabave, krštenja, krizme, a i želje za ljepotom. U ovom lokalu kasnije je naš poznati slastičar gospodin Trenc otvorio slastičarnu. Imao je sina Ivana Trencu koji je nastavio posao i kćerke Mariju i Ružu.“ (Bobovčan, 2005: n.p.)

Ova ruševna zgrada nekada je bila čuvena slastičarnica „Trenc“ po mnogima najbolja u gradu. Tako je pamte moji djed, baka i roditelji. Moj tata ispričao mi je jednu anegdotu vezanu uz posjet čuvenoj slastičarnici. Glasi ovako: Tadašnja vlasnica bila je tatina teta. S tatom su u slastičarnicu

došli njegovi bratići iz Bosne. Tata je tada bio u dobi od 12 godina. Čim su ušli u slastičarnicu vlasnica je najprije prepoznala mog tatu te je izjavila: „O, to je moj Tomislav iz Bapske!“ Zatim je prepoznala i dvojicu tatinih bratića pa je uzviknula: „Tu su i moji Bosanci!“ Odmah ih je počastila najboljim kolačima, naravno besplatno. Za susjednim stolom sjedila je grupa mladića. Vidjevši kako su tata i bratići dobili kolače besplatno, jedan je od njih dometnuo: „I ja sam Bosanac!“- na što su se svi prisutni nasmijali.

Ja se nažalost sjećam tek napuštene zgrade.

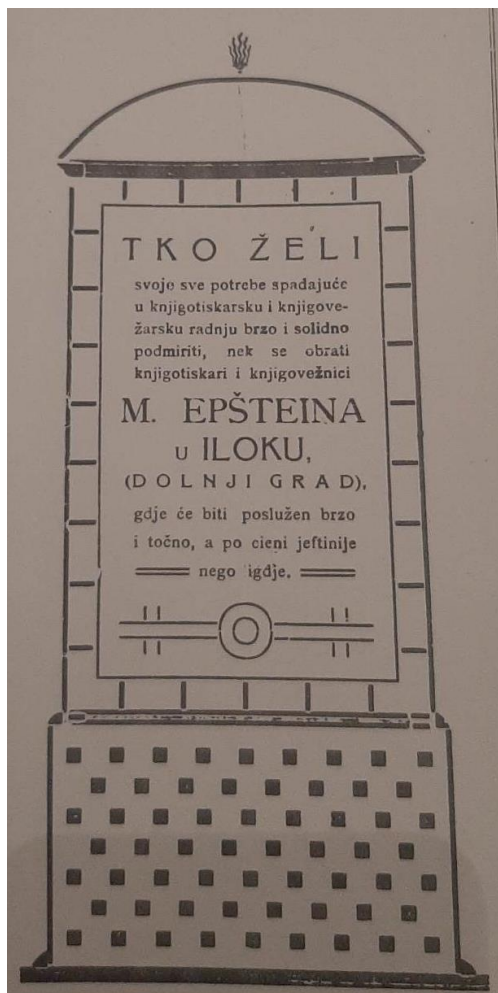
Fotografija 15. Umjetnina br. 2 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

Umjetnica Kristina Hrubik opisala je kako je drveno srce na slici iz Trencove sobe u kojoj je pekao kolače. Pronašla ga je na ruševnom zidu te ga je uzela i upotrijebila za izradu ove umjetnine.

Fotografija 16. Zgrada 10 (privatna zbirka) – Knjižara i tiskara/ frizerski salon/ ribarnica

„Našla sam se ispred kuće u kojoj se nalazi lokal, odnosno knjižara i tiskara u vlasništvu Huga Epstaina”, prisjeća se Zora. “Tu su tiskane razne tiskanice, te kalendari, čestitke, pozivnice, osmrtnice i drugo. “ (Bobovčan, 2005: n.p.)

Fotografija 17. Oglas u lokalnim novinama 1 (izvor: Iločanin (1906) str. 8)

Baka i djed su se prisjetili kako je ova zgrada bila simpatičan frizerski salon u kojem su radili muž i žena. Moj se tata sjeća ribarnice, kao i Kristina, koja opisuje da se sjeća bazena sa živom ribom. Ja se sjećam frizerskog salona u kojem sam prvi puta išla „pod haubu“ za moju prvu „odraslu“ Novu godinu s društvom.

Fotografija 18. Zgrada 10 nekada, Facebook, Ilok nekada, URL:

<https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./2688107884639696/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)

Na fotografiji s lijeva su muž i žena koji su držali frizerski salon. Djed mi je ispričao jednu zgodu kada je bio kod njih na šišanju rekavši kako su se za vrijeme njegovog šišanja posvađali. „Nisu baš znali odvojiti privatno od poslovnog, reklo bi se. No, kako su se brzo posvađali, još su se brže pomirili“, objašnjava djed.

Fotografija 19. Zgrada 11 (privatna zbirka) - Knjižara „Petovari“/ obućar Divljaković, Frizerski salon „Anđela“

„Došetala sam do obiteljske kuće u kojoj je bila smještena knjižara i papirnica koju je vodio gospodin Petovari. Knjižara Petovari bila je dobro opremljena, a pored uobičajenih školskih potrepština mogle su se kupiti i dnevne novine, ali i stare koje su se prodavale na kilograme, a koristile su se kao omotni papir”, prisjeća se Zora. (Bobovčan, 2005: n.p.)

„Ovaj napušteni izlog nekada je pripadao Divljakoviću, poznatom obućaru u Iloku“, pričaju mi djed i baka. Moja se mama sjeća frizerskog salona „Anđela“ kojeg se i ja sjećam, ali tek „kroz maglu“. Mnogo godina je ova radnja zatvorena.

Fotografija 20. Zgrada 12 (privatna zbirka) – rodni dom Julija Benešića

„Tako sam već stigla do obiteljske kuće poznatih iločkih veleposjednika Benešić. U ovoj kući jedno je vrijeme bila i advokatska kancelarija. vodio ju je Ante Benešić. Često sam dolazila u ovu kuću i to „poslovno“, budući da se mesnica koju je vodio moj otac snabdijevala sa posjeda ove obitelji, pa sam morala donositi i odnositi razne papire, račune. Ponekad bih znala zaviriti i u kuhinju. To je bila velika prostorija gdje se svakodnevno u velikim loncima kuhala raznovrsna hrana, kako za ukućane, stalne radnike tako i za slučajne putnike, torbare. Kad je već riječ o obitelji Benešić, sjetih se i Julija Benešića koji je rođen u ovoj kući”, pripovijeda Zora.

Moji djed, baka, roditelji i ja na ovome mjestu sjećamo se obiteljske kuće koja je već godinama napuštena.

U čast velikom književniku Juliju Benešiću, ulica u kojoj je i nastanjena njegova rodna kuća (gornja fotografija) i dan danas nosi njegovo ime.

Benešić je napisao i pjesmu o Čaršiji, iskazavši na taj način ljubav prema svom rodnom gradu. Iduće stihove napisao je 2. travnja 1946. :

„Kad pišem tako neke strane riječi

i slažem točan po značenju izraz
tad mi se često javlja neka slika
toliko živa, kao da sam lani
šetao s Agom, Rezom, ispod ruke
po čaršiji, kad prvi suton pada,
a prašina je poštropljena putem

Pred koliko je ljeta bilo, Ago,
da smo polako išli sve do križa,
pa opet natrag sve do drugog križa-
granice naše čaršijanske šetnje.

Večer se spušta, prašina se slegla,
zrakom već prvi šišmiš prolijeće,
krave će skoro vratiti se s pašę,
jer eno Iva pred kućom ih čeka.
Lijepi dječak drži bič u ruci,
smješka se nam stojeć pred dućanom,
pozdravlja mene, a u tebe gleda,
zašto se, Rezo, okrenula glavu?

Kad pišem tako jedno, drugo mislim,
i često vidim kao živu sliku:
prašinu mokru i križ u daljini
i Ivu s bičem, dječaka sa smiješkom,

kojega nikad zaboravit ne ću.

Otađ je prošlo ćetrdeset ljeta
i nešto više.

Danas sam ćuo, Ago, za tvog sina
da obješen je. Bio je oficir.

Ćuo sam, da je razoreno mnogo
desno i lijevo u Ćaršiji kuća.

Neke još stoje.

U mojoj rodnoj otvoren je bordel,
a pred njom stoje i smiješe se ljupko
ćupave kurve.

Šećem se tako mišlju vrlo ćesto,
držeć pod ruku Rezu s desne strane
a s lijeve Agu.

Šećem se, dok pod perom rijeći slažem
i biram izraz podesan i pravi,
a ćesto slika lebdi mi pred okom:
prašina mokra, suton, prvi šišmiš
i Iva, što se nepomićno smješka.
Gđje je on? Možda i on zaklan trune,
i ako nije valjda nikad bio

ko sin tvoj, Ago, hrvatski oficir.

I slažem riječi. Oči su mi suhe,

No prašina je mokra. S čijih suza?“

(Batorović, 2004: 23-25)

Ovo je jedna poslijeratna pjesma u kojoj Benešić imaginarno šeće ulicama Čaršije i prisjeća se nekadašnjih šetnji „od križa do križa“ što je označavalo raspon te ulice. Danas nema niti jednog križa, ali poznato nam je na kojim su mjestima stajali. U ovoj pjesmi Benešić se prisjeća svojih prijatelja i svoje kuće. I ovakav poetski zapis dio je kulturne memorije jedne ulice – iločke Čaršije.

Fotografija 21. Umjetnina br. 3 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

„U kući Julija Benešića sam bila kao jako mala sa prijateljicom. Sjećam se ogromne knjižnice u sobi do ulice. Cijeli zidovi su bili police sa starim, debelim knjigama, pogled na njih oduzimao mi je dah, veličanstveno je izgledalo, kao u starim filmovima. Tu je bio i ogroman, starovinski radni stol sa tapaciranom stolicom i svime što treba za pisanje. Nikad neću zaboraviti ovaj doživljaj”, opisuje Kristina.

Fotografija 22. Zgrada 13 (privatna zbirka)- Trgovačka radnja s metražnom robom/ trafika „Drava“
/trgovina boje i lakova

Zorica šetnjom dolazi do desete radnje, a to je ona u vlasništvu gospodina Emanuela Icig Šterna. „U povećoj kući nalazila se trgovačka radnja tekstilnom metražnom robom. Ova trgovačka radnja, po svojoj opremljenosti i urednosti spadala je u red boljih trgovina u našem gradu. Posebno je bila uočljiva po dva velika uvijek lijepo uređena izloga.“ (Bobovčan, 2005: n.p.)

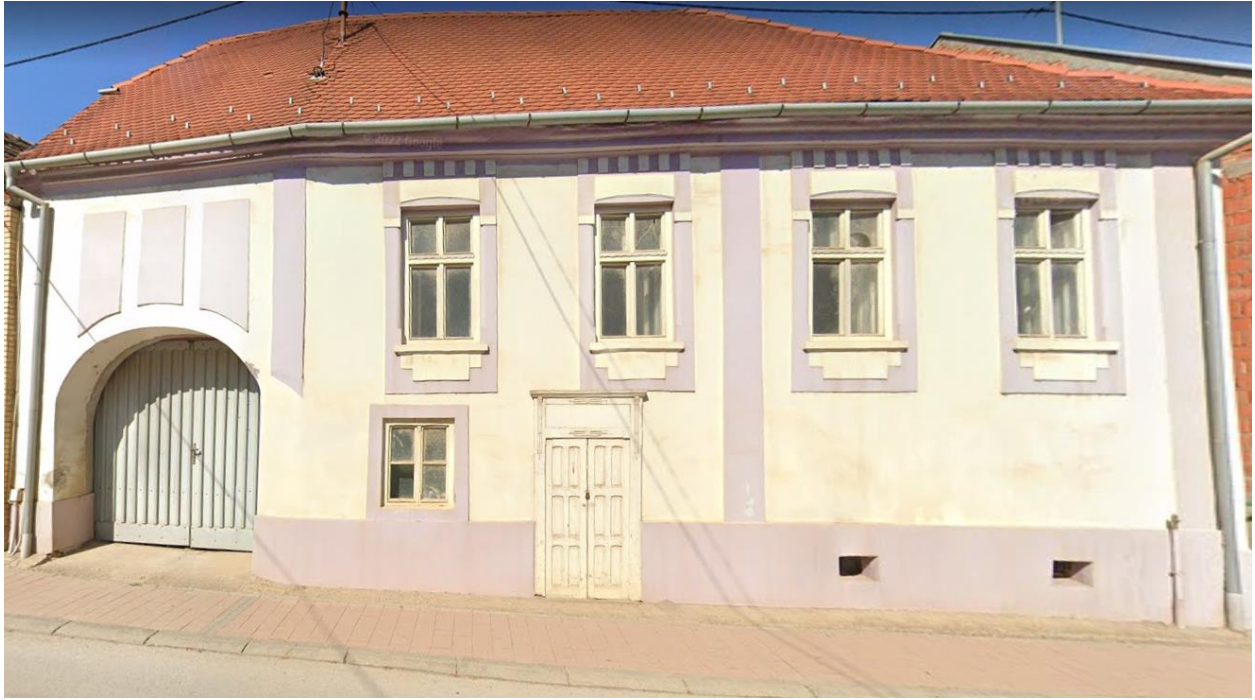
Ovo mjesto bilo je rezervirano za poznatu trafiku „Drava“ gdje su se mogle kupiti novine i cigarete, prisjećaju se moji djed i baka. „Trafiku Drava smo zvali "Kod Milenka". Valjda se tako zvao vlasnik“, kazuje Kristina. Ja sam tamo često ulazila kupiti školski pribor. Roditelji mi kažu da je ovdje bila trgovina boja i lakova, a ja ne pamtim ništa, odnosno sjećam se praznog izloga.

Fotografija 23. Zgrada 14 (privatna zbirka)- Brijanica/ fotograf Purkolt

„U sljedećoj kući u vlasništvu Laure i Mile Tičarić nalazila se brijanica, koju je vodio gospodin Mija Pletikapić. Brijanica je bila smještena u unajmljenom lokalnu, dok je g. Petrović imao obiteljsku kuću u Šimića kraju (Radićeva ulica). Imenovani je slovio kao vrlo ugledan i cijenjeni obrtnik, to tim više što je imao tako organiziran posao, da je putem svojih zaposlenika vršio usluge i izvan svoje brijanice- po kućama svojih mušterija. Sama brijanica bila je vrlo uredna i opremljena sa svim potrebnim brijančkim pomagalicama pa je tako spadala u red boljih zanatskih radnji. Ova kuća je sada u vlasništvu obitelji Purkolt”, zapisala je Zora. (Bobovčan, 2005: n.p.) Ja je također pamtim po tome i danas je ovdje fotograf Purkolt.

Moji djed, baka i roditelji na ovome mjestu ne pamte nikakvu radnju, bila je to obična obiteljska kuća.

Fotografija 24. Zgrada 15 (privatna zbirka) - Pekara

„Prošla sam pokraj tzv. Adanskih skalina i našla se ispred obiteljske kuće poznatog iločkog pekara Fišera. U lokalu se nalazila prodavaonica kruha i pekarskih proizvoda, dok je u dvorištu bila zidana krušna peć u koju su Iločani donosili na pečenje kruh i lepinje, a u svetkovne dane i po koje prase. U prodavaonici su se uvijek uz topli kruh našle slasne i mirisne kifle, perece i kajzerice na opće zadovoljstvo učenika koji su ovim skalinama odlazili u školu“, opisuje Zora. (Bobovčan, 2005: n.p.)

Moj djed i baka ovdje se isto sjećaju pekare. Djed mi je ispričao kako su radnici zadruga prikupljali snopove granja i donosili ih u pekaru za loženje krušnih peći.

Moji roditelji i ja na ovome mjestu pamtimo samo običnu kuću.

Fotografija 25. Zgrada 16 (privatna zbirka) – Zubarska ordinacija

Šetajući dalje, Zora je došla do kuće obitelji Klasanović: “U njoj je Đuro Klasanović imao svoju zubarsku ordinaciju. Cijenjen kao visoko stručan zubar, Đuro Klasanović je bio uključen i u društveni život našeg grada. Posebno je bio aktivan u sportskim društvima. Jedan je od osnivača N. K. *Olimpija*.” (Bobovočan, 2005: n.p.)

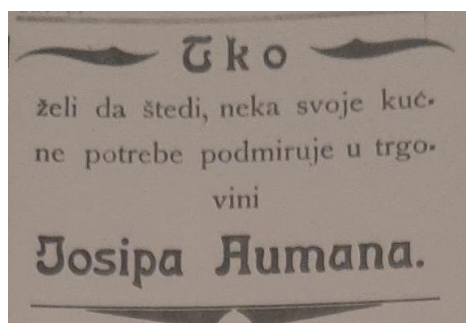
Moji djed i baka na ovom mjestu također pamte zubarsku ordinaciju Klasanović. Djed se sjeća kako je vadio zub bez anestezije.

Moji roditelji i ja na ovom mjestu pamtimo obiteljsku kuću.

Fotografija 26. Zgrada 17 (privatna zbirka) - Stolarska radnja

„Slijedeća kuća je u vlasništvu obitelji Auman u kojoj se nalazi stolarska radnja. Svojevremeno su u kući bila dva ulična lokala, jedan sa izlogom u kojem je bio izložen mali bijeli dječji lijes, pa kad sam tuda prolazila uvijek sam osjećala neku nelagodu. U stolarskoj radionici Aumana izrađivala se građevinska stolarija, ali i mrtvački ljesovi. Auman slovio je kao vrstan stručnjak koji je izučio mnoge naučnike ovom zanatu. Ovu je kuću kasnije kupila Katica Blažek”, prisjeća se Zora. (Bobovčan, 2005: n.p.)

Fotografija 27. Oglas u lokalnim novinama 2 (izvor: Iločanin (1906) str. 8)

Moji djed, baka, roditelji i ja na ovom mjestu oduvijek pamtim o obiteljsku kuću.

Fotografija 28. Zgrada 18 (privatna zbirka) - Krojačnica/mjenjačnica/butik/ T-com

Na ovoj fotografiji mogu se uočiti dva izloga.

„Izgradnjom kuće Vasiljević, nestao je tadašnji javni prolaz. Naime, nekoć je ovdje postojao javni prolaz u vidu stepenica, koje su se spuštale do Drljanskog potoka, gdje se sa desne strane nalazila u vrlo dobrom stanju „Česma“, izvorska pitka voda. Tu su se građani redovito snabdijevali sa pitkom vodom, budući da mnoge kuće sa lijeve strane Čaršije nisu imale dvorišne bunare”, prisjeća se Zorica. (Bobovčan, 2005: n.p.)

Moji djed i baka sjećaju se da je lijevo nekada bila krojačnica, a desno mjenjačnica. Roditelji se sjećaju butika „Model“ s lijeve strane, a T-com-a s desne. Ja se sjećam butika „Model“ s lijeve, ali ničega s desne strane.

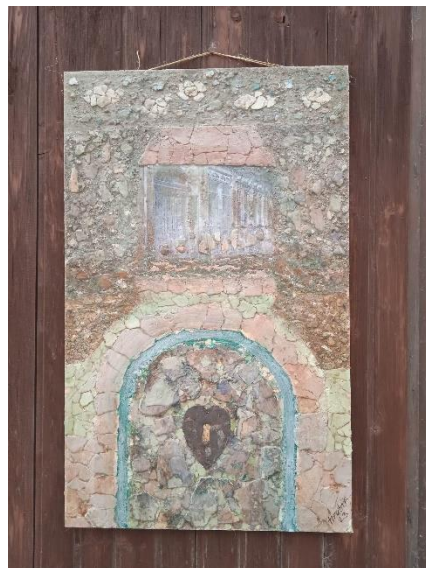
Fotografija 29. Zgrada 19 (privatna zbirka)- Upravna zgrada Agrokomerca/ knjižara

Gospođa Bobovčan nije opisala ovu zgradu.

Moji se djed i baka sjećaju da je ovdje bila upravna zgrada Agrokomerca, moj tata kaže kako se tu nalazila točionica vina, a Kristina opisuje kako je bila knjižara kad je bila mala. Pošto joj je bila u susjedstvu, u knjižaru je često svraćala gledati slikovnice i knjige. U knjižari je bio i mali stolić gdje je ponekad crtala s prijateljem čija je tetka tamo bila prodavačica. Ja se ne sjećam ničega. Od kako znam za sebe zgrada je napuštena.

Fotografija 30. Umjetnina br. 4 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

Fotografija 31. Umjetnina br. 4 izbliza autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

Fotografija 32. Zgrada 20 (privatna zbirka) – Zlatarska i urarska radnja

„U Čaršiji se nalazila zlatarska i urarska radnja. Vlasnik ove radnje bio je Emanuel Štern. Uz veliki izbor predmeta od zlata i ostalih plemenitih kovina, velikog izbora je ručnih satova, vekerica, zidnih satova raznih veličina, tu je bilo i raznog lovačkog pribora. Nudili su se i gramofoni, obični i oni sa „rogom“ te veliki izbor gramofonskih ploča i foto aparata. Sve u svemu ova je radnja slovila kao jedna od dobro uređenih i bogato opremljenih”, opisuje Zora. (Bobovčan, 2005: n.p.)

Fotografija 33. Oglas u lokalnim novinama 3 (izvor: Iločanin (1906) str. 6)

Moji djed, baka, roditelji i ja na ovome mjestu pamtimo obiteljsku kuću.

Fotografija 34. Zgrada 21(privatna zbirka) - Foto-studio, butik „Una“/ mjenjačnica

„To je bio jedini foto-studio u gradu“, govori moja baka. Moja se pak mama sjeća da je ovdje bio butik „Una“. Ja se sjećam mjenjačnice koja nije u funkciji više od deset godina.

Fotografija 35. Zgrada 21 nekada, izvor: Facebook- Ilok nekada. URL: <https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./1678063168977511/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)

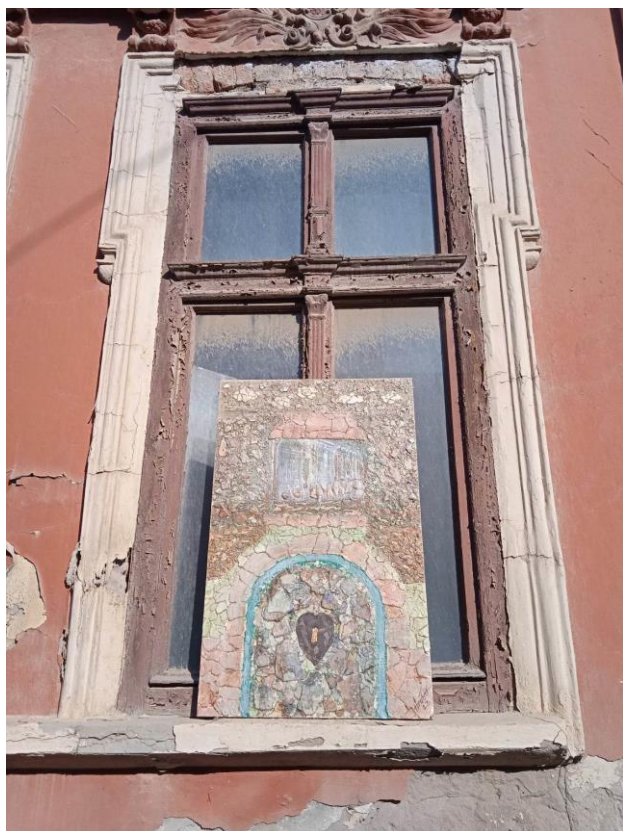
Fotografija na kojoj se iza mladića vide fotografije foto-studija.

Fotografija 36. Zgrada 22 (privatna zbirka) - Knjižara/ „gvoždara“/ trgovina „Ivana“

Gospođa Bobovčan nije opisala ovu zgradu.

Moji se djed, baka i roditelji sjećaju kako je s lijeve strane bila knjižara, a s desne „gvoždara“. Moji roditelji i ja sjećamo se trgovine „Ivana“ koja je imala jednu meni vrlo dragu posebnost-igraonicu za djecu. Tako su mame u miru mogle obavljati kupnju dok se njihova djeca igraju. Ova je zgrada na prodaju već dugi niz godina.

Fotografija 37. Umjetnina br. 5 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

Srce u sredini slike su metalna vrata koja su vodila u prostorije u samom dvorištu ove zgrade, nekadašnje „gvoždare“. Zanimljivo je da je ključanica u obliku srca izrađena upravo od „gvožđa“, odnosno željeza.

„Gvožđaru sam svakodnevno gledala kroz prozor moje kuće koja joj je bila preko puta. U izlogu su uvijek bili nekakvi lonci, šerpe i alati“, prisjeća se Kristina.

Fotografija 38. Zgrada 23 - Kafić/ slastičarnica (privatna zbirka)

„U većem dijelu uličnih prostorija nalazila se ugostiteljska radnja odnosno „Kafana“, opisuje Zorica. „Tu su se služila razna alkoholna i ostala pića, a nudila se i hrana. Ponekad tu je znalo biti i svirke uz pevaljku, pogotovo u svetkovne i *vašarske* (sajamske) dane. Dvorišne prostorije bile su prilagođene *svratištu* tu su se smještali sa konjskim zapregama razni trgovci i *cenjali* (trgovački posrednici). Slastičarnica „Ademi“ pripadala je toj zgradi kao jedinstvena cjelina.“ (Bobovčan, 2005: n.p.)

Ova je zgrada preostalim trima generacijama ostala u sjećanju isključivo kao slastičarnica. Baka i djed se sjećaju da se slastičarnica zvala „Sakip“, moji se roditelji ne sjećaju imena, a kada sam ja bila mala to je bila slastičarnica „Donji grad“. Imala sam jednu nelagodnu situaciju kada su me turisti pitali gdje mogu pojesti sladoled, a ja sam im, nažalost, morala odgovoriti nigdje. U Iloku više nema niti jedne slastičarnice, a Čaršija je nekada imala u funkciji dvije.

Fotografija 39. Umjetnina br. 6 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

„Slastičarnicu Ademi zvali smo „Kod Ademija“. Sa slastičarima smo dijelili dvorište, klozet, šahtu i bunar. Dio je moje kuće. Kao mala, jako sam se stidjela slastičara, pa me obično netko vodio u slastičarnu da kupim sladoled. Tu je uvijek bilo i baklave, krempite, šampite...“, opisuje Kristina.

Fotografija 40. Zgrada 24 (privatna zbirka) - Trgovina kože/kafić

Zorica Bobovčan opisuje obiteljsku kuću židovskog trgovca po imenu Srola, koji je imao trgovinu kože, kožnih predmeta, prodavao je muške i ženske remene (*kaiševe*), pribor za *šustere* (postolare) i tapetare te *špeceraj* (mješovitu robu). Imao je običaj počastiti *mušterije* (kupce) i s *frakličem* (bočica od ½ dcl) rakije ako je trgovina obavljena na obostrano zadovoljstvo. (Bobovčan, 2005: n.p.)

Ova zgrada preostalim generacijama ostala je u sjećanju kao „Kavana“, a i danas obavlja tu funkciju i jedna je od rijetkih koja u Čaršiji radi. Moji se djed i baka sjećaju kako se zgrada nekada zvala „Kavana“, moji roditelji „Kavana Korpica“, a ja je pamtim onako kako se i danas zove „Kavana Ilok.“

Kristina opisuje sljedeće: “Moj djed mi je pričao da je tu bio korpar i da je tu naučio plesti korpe od pruća. Moj tata je ovdje išao u gostionu koju su zvali "Kod korpice". Dugo sam mislila da je korpica neki čovjek, kasnije sam shvatila da su se tu nekad pravile korpe pa je zato ostao taj naziv.”

Fotografija 41. Zgrada 25 (privatna zbirka)– Banka/ samoposluga/ trgovina odjeće

Zora Bobovčan u svom rukopisu nije spomenula ovu zgradu.

Na mjestu Privredne banke Zagreb, na temelju koje ja imam kulturnu memoriju, u vrijeme mladosti djeda i bake bila je prva samoposluga u Iloku. Pričaju mi kako im je to bila jedna velika novost i nisu znali kako se snaći u samoposluzi. Moji se roditelji sjećaju da je jedno kratko razdoblje na ovome mjestu bila trgovina „Mana“.

Fotografija 42. Zgrada 25 nekada, Facebook, Ilok nekada URL:
<https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./856798314437338/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)

Fotografija prikazuje prvu samoposlugu u Iloku.

Fotografija 43. Zgrada 26 (privatna zbirka) - Kafić

Ovu zgradu Zora Bobovčan nije opisala.

Na ovome mjestu su sve tri generacije zapamtile kafić. Moji roditelji i ja se ne sjećamo naziva kafića, no djed i baka pamte ga pod imenom „Snack bar“ u kojem se moglo naručiti i jelo. Međutim, baka i djed u njega nisu zalazili jer je bio dosta skup i namijenjen eliti.

„Još se sjećam da je kod samoposluge u centru bilo glavno okupljalište mladih“ navodi Kristina „Sjećam se da su sjedili na izbočini zida uz samo staklo izloga. Mi klinici smo ih zvali hipici pošto su bili dugokosi dečki u poderanim trapericama. Bilo je to zaista živo mjesto sa puno omladine. Tu su se znali dugo zadržavati srednjoškolci na putu od kuće do škole.“

Fotografija 44. Zgrada 26 nekada, Facebook, Ilok nekada, URL:
<https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./850988245018345/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)

Na slici gore prikazan je „Snack bar“.

Fotografija 45. Zgrada 27 (privatna zbirka)- Zubna ambulanta/ šahovski klub/ knjižnica

Ove se zgrade u svom rukopisu Zora Bobovčan nije dotaknula.

Na prostoru kojeg prikazuje gornja fotografija prema priči djeda i bake, nekada se nalazila zubna ambulanta. Moja je baka ondje dala izraditi zlatnu navlaku za zub. Mama se sjeća da je ondje nekada bio šahovski klub, a ja se sjećam knjižnice. Danas, nažalost, ova zgrada nema funkciju.

Fotografija 46. Zgrada 28 (privatna zbirka) - Mesnica/ knjižara

„Približavam se kraju šetnje i lijevom stranom Čaršije i zaustavih se ispred kuće obitelji Salacko. Salacko bio je mesar i kobasičar i u svojoj je kući imao lijepo uređenu mesnicu. Kako u ono vrijeme nije bilo hiperproizvodnje piletine i puretine, mesnice su imale daleko veći promet no sada. Bile su otvorene kroz cijeli tjedan, a četvrtkom i nedjeljom prije podne promet je bio i povećan. Treba napomenuti da se u mesnicama nije prodavalo samo meso i mesni proizvodi već i sapun (domaći) za pranje rublja kao i sušena goveđa crijeva koja su se upotrebljavala prilikom zatvaranja *flaša* punjenih kuhanim paradajzom za zimnicu. Danas je to lijepo uređena zgrada“, zaključuje Zora 2005., a tako je ostalo i do danas.

Moji djed i baka na ovome mjestu pamte knjižaru.

Moji roditelji i ja na ovome mjestu pamtimo mesnicu, baš kao i Zora iz davnih vremena.

Fotografija 47. Zgrada 29 (privatna zbirka) - Borovska radnja

Pregled Čaršije zaključuje se ovom fotografijom. Zora Bobovčan nije spomenula ovu zgradu. Moji djed i baka na ovome mjestu pamte nečiju kuću, ali moji roditelji i ja vrlo dobro pamtimo Borovsku radnju. Moje prve papuče za vrtić, kao i tenisice za školu, kupljene su baš ovdje. Mnogim Iločanima Borovska radnja budi lijepa sjećanja, a zatvorena je unazad nekih pet godina i time postaje još jednom u nizu napuštenih zgrada.

Nakon „šetnje“ Čaršijom, dobio se uvid u ono što je ona bila nekada, a što je danas. Uvidjelo se koliko se toga izmijenilo – neke kuće bile su radnje, neke radnje danas su kuće, negdje je bio prolaz, a sada su tu izgrađene kuće, a neke zgrade nisu opisane jer su sada srušene.

Za kraj ovog poglavlja, radi usporedbe postavljena je fotografija Čaršije iz 1930-ih i fotografija od danas. Usporedbom fotografija daje se zamijetiti kako je nekada „čovjek na čovjeku“, a danas – u bilo koje doba dana tek pusta ulica.

Fotografija 49. Čaršija nekada, Facebook, Ilok nekada, URL:
<https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./1234245533359279/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)

Fotografija 48. Čaršija danas (privatna zbirka)

Fotografija 50. Umjetnina „Iločani“ autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)

Ovo umjetničko djelo autoričin je autoportret te je nastao kombiniranjem materijala u nekoliko boja s nekoliko kuća.

3.2. Iločani o Čaršiji

U ovome poglavlju analizirat će se kratka anketa koja je provedena na stanovnicima grada Iloka. Izabrano je nekoliko predstavnika generacija rođenih u rasponu od 1960-ih pa sve do 2000-ih kojima su postavljena sljedeća pitanja:

- 1) Što je vaša prva asocijacija na riječ "Čaršija"?
- 2) Opišite sjećanje vezano uz neku lokaciju ili ulicu u cjelini.

Postavljenim pitanjima uvidjet će se koliko su se sjećanja tijekom vremena promijenila i što je ono po čemu mlađi u odnosu na starije pamte Čaršiju.

U okviru istraživanja koje je provedeno, postavljeno je istraživačko pitanje koje se fokusira na pamćenje Čaršije kroz generacije. Cilj je bio ispitati anketom građane grada Iloka i pripadnike okolnih mjesta kako bi se prikupili podaci relevantni za istraživanje. Anketa se provela društvenom mrežom *Facebook*, a u njoj je sudjelovalo ukupno 47 ispitanika. Ispitanici su bili podijeljeni prema dobi, pri čemu je identificirano koliko ih je rođeno u određenim desetljećima. Broj ispitanika rođenih u šezdesetim godinama dvadesetog stoljeća iznosio je osam, u sedamdesetim sedam, u osamdesetim osam, u devedesetim sedamnaest, dok je rođenih u dvije tisućitim godinama bilo sedam. Anketa je provedena anonimno kako bi se osigurala povjerljivost odgovora ispitanika. Ovakvom analizom dobit će se uvid u to kako se pamćenje Čaršije mijenjalo kroz različite generacije. Ovi rezultati mogu biti korisni za daljnje istraživanje povijesti i promjena u urbanim sredinama te za promoviranje očuvanja kulturnog naslijeđa i kolektivnog sjećanja.

3.2.1. Generacija 1960-e

1) Asocijacija na „Čaršiju“:

1. „Mnoštvo ljudi“, 2. „Ulica“, 3. „Trencov sladoled“ 4. „Slastičarnice ‘Trenc’ i ‘Ademi’“ i 5. „Ulica u Iloku gdje su bili mali dućani, obrti.“

2) Sjećanje vezano uz Čaršiju:

1. „U nekadašnjoj "Korpici" dok smo kao mladići čekali ćevape, igrali smo karte. Došli policajci i vidjevši da se kartamo htjeli nas istjerati van. Srećom došao konobar i sredio to.“

2. „Korzo na čaršiji,...u čaršija puna omladine...svi se kreću kao rijeka...a u jesen tu su i mirisi pečenog kestena...“

3.“Nakon škole, najveći je doživljaj bio otići na sladoled kod slastičara Trenca. Dodavao je nešto kiselkasto u voćni sladoled i baš zbog toga sam taj sladoled obožavala i naravno, pretjerivala u konzumiranju istog. Došlo je dotle da mi se sladoled posve smučio. Upravo u to vrijeme išla sam u Rumu - u sklopu nekog programa prijateljskih škola. Smješteni smo bili po kućama. A mene je zapalo da dođem upravo u kuću -slastičara. Naravno, nikako mi nisu vjerovali kada sam im rekla, kako ne volim sladoled. Kako bi ironija bila veća, nedugo nakon povratka iz Rume, moja je averzija prema sladoledu u potpunosti iščezla i ja sam ponovno bila stalna mušterija u svojoj omiljenoj Trencovoj slastičarnici...”

4. „Donji park ...Iločka berba grožđa.”

5. “Kod "Mime" Čorića ideš kupiti ribu, a usput kupiš i tabure, metar platna i sve što ti treba, kolači kod Trenca.”

3.2.2. Generacija 1970-e

1) Asocijacija na „Čaršiju“:

1.“Baka i djed, tamo su živjeli”, „Centar“, „Centar“, „Gvoždara“, „Kolači“,

2.„Moja ulica gdje sam odrasla, moj dom.” i 3.„Najljepša ulica, glavna ulica, srce grada Iloka.”

2) Sjećanje vezano uz Čaršiju:

1.“Šetnja sa bakom kroz Čaršiju do Dunava, puno ljudi i trgovina je tada bilo, gledala sam u izloge, kod slastičara Trenca kupili sladoled.”

2.“Put za Dunav.”

3.“Sladoled kod Trenca.”

4.“Gvoždara , knjižara, Trenc slastičarna neka davna lijepa vremena.”

5.“Slastičarnica Trenc”

6.“Čaršija je bila glavna ulica, puna trgovina, sa kioskom sa sličicama i stripovima koje sam kupovala, dvije slastičarnice sa dva različita stila sladolednog okusa- Ademi i Trenc, ulica za nedjeljne šetnje, ulica sa knjižarom u kojoj su se mogle pogledati slikovnice... Ima previše uspomena jer sam tu odrasla. Moja najdraža ulica koju i danas volim i nadam se da će ponovo oživjeti jer je biser našeg grada.”

3.2.3. Generacija 1980-e

1) Asocijacija na „Čaršiju“:

1. „Šetnica ili glavna ulica u centru grada”, 2. „Šetnja”, 3. „Stara dobra vremena” i 4. „Uska ulica”.

2) Sjećanje vezano uz Čaršiju:

1. „Što se tiče Iloka Čaršija za mene je ulica Julija Benešića od Kavane do skretišta za Dunav. Ovo je bila lokacija i orijentacijska točka za sve susrete.”

2. „Djetinjstvo.”

3. „Čaršija puna ljudi.”

4. „Strma ulica koja veže donji i gornji grad, mistična.”

3.2.4. Generacije 1990-e

1) Asocijacija na „Čaršiju“:

1. „Bakina ulica”, 2. „Ljetni raspust, toplina i miris Dunava. Moje seke i ja u svakodnevnoj šetnji do knjižnice.”, 3. „Najljepši dio Iloka”, 4. „Djetinjstvo”, 5. „Duga ulica sa puno izloga”, 6. „Staro”, 7. „Donji grad, put do Dunava”, 8. „Kafići, slastičarnice, trgovine”, 9. „Ulica”, 10. „Centar grada” i 11. „Iločka Čaršija”.

2) Sjećanje vezano uz Čaršiju:

1. „Slastičarnica s najboljim sladoledom u gradu, nažalost ista se zatvorila prije 15 godina.”

2. „Najdraže, najtoplije sjećanje na Čaršiju seže još u mlađe dane. Kada sam kao mala sa sestrama odlazila na najbolji i najukusniji sladoled koji se mogao pronaći u gradu.”

3. „Cinema je bila najpopularnija diskoteka u koju su svi izlazili. Super smo se zabavljali tamo.”

4. „Izlasci u podrum kod Pinde.”

5. „Premještanje pješačkog prelaza s ruba ulice prema sredini, imao sam pomiješane osjećaje, ipak su svi moji preci tamo prelazili cestu, a ja sad moram negdje drugdje... Onda me je skoro auto pogazio na mjestu starog prelaza pa sad prelazim tu gdje je novi, ipak je sigurnije...”

6. „Slastičarnica, Model, Cinema”

7. „Pad s bicikla”

8. „Donji grad- nekad bio centar grada, sad samo sjećanje na to.”

9. „Vožnja kroz grad u zimsko božićno doba i gledanje okićenih kuća.”

3.2.5. Generacija 2000-e

1) Asocijacija na „Čaršiju“:

1. „Piće”, 2. „Slastičarnica” i 3. „Ulica”.

2) Sjećanje vezano uz Čaršiju:

1. „Prvo pušenje cigarete“

2. „Igranje po cijele dane“

3. „Ljeto, cajoša i lopova, kukuruza i prljavštine.“

Kada se dobio uvid u asocijacije i sjećanja građana na iločku *Čaršiju*, mogu se analizirati odgovori. Najprije se može zamijetiti kako je najviše odgovora dala generacija 90-ih, a najmanje generacija 2000-ih. Takvi rezultati mogu se pripisati generacijskoj pripadnosti i češćem korištenju ostalih platformi poput *Instagrama*, *Tik Toka* i sl., a ova anketa je bila provedena samo na *Facebooku*. Najjezgrovitije odgovore pružila je generacija 1960-ih s nekim uistinu lijepim asocijacijama i sjećanjima. Mnoge se generacije sjećaju čuvene Trencove slastičarnice, što je ujedno i najčešći odgovor. Usporedi li se najstarija i najmlađa generacija, može se uvidjeti kako stariji *Čaršiju* vežu uz mnoštvo ljudi, posebice mladih, dok se mlađe generacije sjećaju ulice pune napuštenih izloga trgovačkih radnji. Stoga se može zaključiti ono najopćenitije, ali i najvažnije – ono što *Čaršiji* danas nedostaje jesu ljudi.

4. Zaključak

Nakon provedenog istraživanja o osobnom i kolektivnom sjećanju na iločku ulicu Čaršiju, može se zaključiti da su se mnoge njezina obilježja i gospodarski te kulturni značaj s vremenom izgubili, ostavljajući samo uspomene na ono što je nekada bila „žila kucavica grada“. Poglavlja u kojima su se razmatrali kulturna memorija i povijest grada ističu važnost očuvanja kolektivnog sjećanja na takve prostore, a umjetnički izraz Kristine Hrubik jedan je od mogućih načina očuvanja sjećanja na jedan specifični prostor, a koji dodatno pokazuje važnost očuvanja duha Čaršije kao naslijeđa za buduće generacije.

Analiziranjem sjećanja svjedoka vremena na Čaršiju, vidljivo je kako se ona mijenjala kroz generacije. Prikazivanje Čaršije generacijama iločkih stanovnika u poglavlju "Iločani o Čaršiji" omogućuje nam uvid u različite perspektive i sjećanja na nju. Analiziranjem odgovora građana u anketi, primijetilo se da su se sjećanja na Čaršiju u gradu Iloku mijenjala u različitim generacijama. Generacija rođena u 1960-ima veže Čaršiju uz mnoštvo ljudi i male dućane, dok mlađe generacije više povezuju Čaršiju s ulicama punim izloga, ali i s osjećajem napuštenosti. Također, najviše odgovora pružila je generacija rođena u 1990-ima, dok je generacija 2000-ih dala najmanje odgovora. Ovi rezultati ukazuju na promjene u načinu pamćenja Čaršije kroz generacije, a nedostatak ljudi predstavlja trenutni izazov za Čaršiju.

Važno je spomenuti da je anketa privukla znatan interes građana te da je 47 stanovnika ispunilo anketu. Velik interes za ispunjavanjem ankete može ukazivati na to da Iločani žele zadržati sjećanje na Čaršiju i da ne žele da ono nestane odlaskom zadnjeg svjedoka vremena.

Zaključno se treba istaknuti važnost očuvanja kolektivnog sjećanja, stvaranja kulturne memorije i potencijalnog bilježenja memoara kao izvora dokaza o kulturnom naslijeđu te baštine za oblikovanje identiteta buduće generacije stanovnika grada Iloka. Iako u Čaršiji danas možda nema života, najmlađe generacije i dalje osjećaju povezanost s njom, vjerojatno zahvaljujući pričama koje su čuli od svojih predaka. Bilo bi zanimljivo ponoviti ovakvo istraživanje za 20 godina i vidjeti na koji način će buduće generacije asocirati Čaršija i na koji način će se sjećati ove važne ulice u kulturnoj povijesti grada Iloka.

5. Literatura

1. Agrokomerc, Iločki podrumi (2000) *Iločki list*. Nezavisni list građana Iloka. VII (str.6.)
2. Akšamović D. (2002) *Značajke i obilježja Iloka kao trgovačkog središta u XVI. stoljeću - odredbe Iločkog statuta*. U: Raukar T., ur. *Iločki statut 1525. godine i iločko srednjovjekovlje.*, Zagreb-Osijek: HAZU , str. 55-60
3. Assman J. (2006) *Individualno i kolektivno pamćenje*. U: Brkljačić M., Prlenda S. ur. *Golden marketing: Tehnička knjiga* Zagreb, str. 55-58
4. Assman, J. (2005) *Kulturno pamćenje: pismo sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Zenica: Vrijeme
5. Banožić, R. (2006) *Od gradske čitaonice do suvremene gradske knjižnice u Iloku (1865.-2005.)* Ilok: Muzej grada Iloka
6. Batorović, M. (2004) *Čaršija*. U: Selak A. *Dani Julija Benešića*. Muzej grada Iloka, str. 23-25
7. Batorović, M., Samardžija, M. (2006) *Dani Julija Benešića: Od Građanske čitaonice do suvremene gradske knjižnice u Iloku (1865.-2005.)*. Ilok: Muzej grada Iloka
8. Bobovčan Z. (2005) *Grad Ilok - moj grad, moje sjećanje*. rukopisni zapis: Muzej grada Iloka, Informatičko dokumentacijski odjel
9. Čaršija. *Hrvatska enciklopedija*. mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=13188> (datum pristupa: 28.3.2023.)
10. Čaršija. *Hrvatski jezični portal*, URL: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (datum pristupa: 28.3.2023.)
11. Connerton, P. (2004) *Kako se društva sjećaju*, Zagreb: Antibarbarus
12. Etnografija. *Hrvatska enciklopedija*. mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18528> (datum pristupa: 28.4.2023.)
13. Kevo, M. (2018) *Zavičajne osobe grada Iloka Rudolf i Vera Horvatić*, Ilok: Muzej grada Iloka
14. Kraljević, S. (2021) *Zapisi gradonačelnika grada Iloka od 1993. do 2000. Godine*, Ilok
15. Kulturno pamćenje. *Hrvatska enciklopedija*. mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=46352> (datum pristupa: 25.3.2023.)

16. O Iloku, *Grad Ilok*, URL: <https://www.ilok.hr/o-iloku/> (datum pristupa: 29.6.2023.)
17. Sablić Tomić, H., Ileš, T. (2011), „Grad između pamćenja i zaborava“. *Dani hrvatskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol 37. No. 1 (307- 316), URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/107244> (datum pristupa: 25.3.2023.)
18. Sremac, R. (2018) *Židovske obitelji u iločkom rabinatu*. Ilok: Muzej grada Iloka
19. Sršan, S. (2006) *Gospodarska izvješća iločkog vlastelinstva 1918.-1928.*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku

6. Popis priloga:

1. Slika br. 1. „Karta španjolskih mjerjenika iz 1690. godine“ (izvor: stalni postav Muzeja grada Iloka)
2. Slika br. 2. „Katastarski plan Iloka, 18563. god. (izvor: stalni postav Muzeja grada Iloka)
3. Fotografija 1. Hessel Stern- galanterijska radnja (izvor: stalni postav Muzeja grada Iloka)
4. Fotografija 2. Zgrada 1(privatna zbirka)- Hotel/Kino/Knjižnica/Disko
5. Fotografija 3. Zgrada 1 nekada -Facebook, Ilok nekada, URL: <https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./969761063141062/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)
6. Fotografija 4. Zgrada 1- kino Facebook, Ilok nekada, URL: <https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./1100901353360365/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)
7. Fotografija 5. Zgrada 2 (privatna zbirka) - Frizerski salon/videoteka
8. Fotografija 6. Zgrada 3 (privatna zbirka)- Borovo/butik
9. Fotografija 7. Zgrada 4 (privatna zbirka) -Gostionica/ disko/restoran
10. Fotografija 8. Zgrada 5 (privatna zbirka)- Trgovina, prodavaonica mješovite robe/diskont pića/ prodavaonica kućanskih uređaja (privatna zbirka)

11. Fotografija 9. Zgrada 6 (privatna zbirka)- Prodavaonica povrća/prodavaonica mješovite robe (privatna zbirka)
12. Fotografija 10. Umjetnina br.1 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)
13. Fotografija 11. Umjetnina br.1 izbliza autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)
14. Fotografija 12. Zgrada 7 (privatna zbirka) - „Bata“/ HGSPOT
15. Fotografija 13. Zgrada 8 (privatna zbirka) - Slovačka banka/ trgovina računalne opreme/ pekara
16. Fotografija 14. Zgrada 9 (privatna zbirka) - Brijčki i frizerski salon/ Slastičarna „Trenc“
17. Fotografija 15. Umjetnina br. 2 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)
18. Fotografija 16. Zgrada 10 (privatna zbirka)- Knjižara i tiskara/ frizerski salon/ ribarnica
19. Fotografija 17. Oglas u lokalnim novinama 1 (izvor: Iločanin (1906) str.8.)
20. Fotografija 18. Zgrada 10 nekada, Facebook, Ilok nekada, URL: <https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./2688107884639696/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)
21. Fotografija 19. Zgrada 11 (privatna zbirka)- Knjižara „Petovari“/ obućar Divljaković/ Frizerski salon „Anđela“
22. Fotografija 20. Zgrada 12 (privatna zbirka)- rodni dom Julija Benešića
23. Fotografija 21. Umjetnina br. 3 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)
24. Fotografija 22. Zgrada 13 (privatna zbirka)- Trgovačka radnja s metražnom robom/ trafika „Drava“ /trgovina boje i lakova
25. Fotografija 23. Zgrada 14 (privatna zbirka)- Brijčnica/ fotograf Purkolt
26. Fotografija 24. Zgrada 15 (privatna zbirka)- Pekara
27. Fotografija 25. Zgrada 16 (privatna zbirka)- Zubarska ordinacija

28. Fotografija 26. Zgrada 17 (privatna zbirka)- Stolarska radnja
29. Fotografija 27. Oglas u lokalnim novinama 2 (izvor: Iločanin (1906) str.8.)
30. Fotografija 28. Zgrada 18 (privatna zbirka) - Krojačnica/mjenjačnica/butik/ T-com
31. Fotografija 29. Zgrada 19 (privatna zbirka) - Upravna zgrada Agrokomerca/ knjižara
32. Fotografija 30. Umjetnina br. 4 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)
33. Fotografija 31. Umjetnina br. 4 izbliza autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)
34. Fotografija 32. Zgrada 20 (privatna zbirka)- Zlatarska i urarska radnja
35. Fotografija 33. Oglas u lokalnim novinama 3(izvor: Iločanin (1906) str.6.)
36. Fotografija 34. Zgrada 21 (privatna zbirka)- Foto-studio, butik „Una“/ mjenjačnica
37. Fotografija 35. Zgrada 21 nekada, izvor: Facebook- Ilok nekada. URL: <https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./1678063168977511/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)
38. Fotografija 36. Zgrada 22 (privatna zbirka)- Knjižara/ gvoždara/ trgovina „Ivana“
39. Fotografija 37. Umjetnina br. 5 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)
40. Fotografija 38. Zgrada 23 (privatna zbirka)- Kafić/ slastičarnica
41. Fotografija 39. Umjetnina br. 6 autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)
42. Fotografija 40. Zgrada 24 (privatna zbirka)- Trgovina kože/kafić
43. Fotografija 41. Zgrada 25 (privatna zbirka)- Banka/ samoposluga/ trgovina odjeće
44. Fotografija 42. Zgrada 25 nekada, Facebook, Ilok nekada URL: <https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./856798314437338/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)
45. Fotografija 43. Zgrada 26 (privatna zbirka)- Kafić

46. Fotografija 44. Zgrada 26 nekada, Facebook, Ilok nekada, URL:
<https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./850988245018345/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)
47. Fotografija 45. Zgrada 27 (privatna zbirka)- Zubna ambulanta/ šahovski klub/ knjižnica
48. Fotografija 46. Zgrada 28 (privatna zbirka)- Mesnica/ knjižara
49. Fotografija 47. Zgrada 29 (privatna zbirka) -Borovska radnja
50. Fotografija 48. Čaršija nekada, Facebook, Ilok nekada, URL:
<https://www.facebook.com/838983962885440/photos/pb.100066272632351.-2207520000./1234245533359279/?type=3> (datum pristupa: 1.5.2023.)
51. Fotografija 49. Čaršija danas (privatna zbirka)
52. Fotografija 50. Umjetnina „Iločani“ autorice Kristine Hrubik (privatna zbirka Kristine Hrubik)